

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

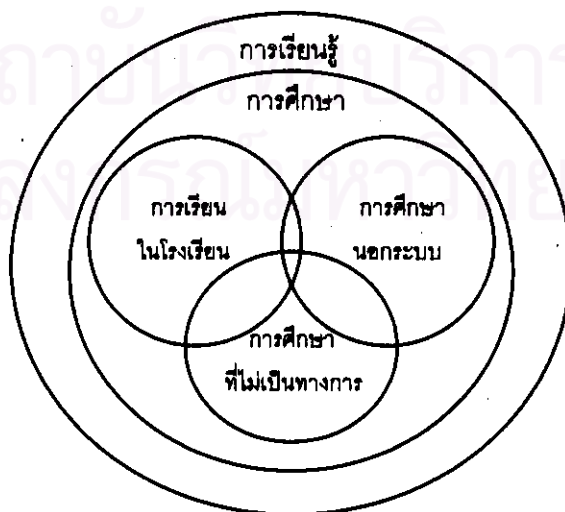
การนำเสนอเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทนี้ ประกอบด้วย

- ตอนที่ 1 การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
- ตอนที่ 2 เครือข่ายการเรียนรู้
- ตอนที่ 3 แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง
- ตอนที่ 4 ตัวอย่างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน
- ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 1 การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

แนวคิดเรื่องการเรียนรู้ตลอดชีวิตเกิดจากความตระหนักว่ามนุษย์ทุกคนย่อมมีการเรียนรู้ตั้งแต่เกิดจนสิ้นอายุขัย เสริมและสานต่อให้การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นธรรมชาติที่มีความสมบูรณ์ และเกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (เกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา , 2539 : 10) การเรียนรู้ตลอดชีวิตประกอบด้วย การศึกษาทั้งสามส่วนคือ การศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียนและการเรียนรู้ตามอัธยาศัย รวมกันเป็นเครือข่ายของการศึกษาเพื่อให้บริการแก่ประชาชนตลอดชีวิต (กุมภ์ส, 2535 :172-173)

จะเห็นว่าระบบของการศึกษาทั้ง 3 ลักษณะคือ การศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน และการเรียนรู้ตามอัธยาศัย มีความสัมพันธ์กันเป็นการศึกษาอันส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต สามารถสรุปได้ดังแผนภูมิที่ 1 ปฐม นิคมานนท์ (2532:281) แสดงไว้ คือ

แผนภูมิที่ 1 ความสัมพันธ์ของระบบการศึกษาทั้ง 3 ลักษณะ การศึกษาและการเรียนรู้

เมื่อกล่าวเฉพาะคือ การศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาดังกล่าว ควรที่จะได้ทำความเข้าใจอย่างชัดเจนในประเด็นความหมายของการศึกษานอกโรงเรียน ลักษณะของกิจกรรมและบทบาทสำคัญในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน กล่าวคือ

1. ความหมายของการศึกษานอกโรงเรียน

การให้ความหมายของการศึกษานอกโรงเรียน ที่สมควรนำเสนอไว้ในที่นี้ คำว่าการศึกษา นอกโรงเรียนหรือการศึกษานอกระบบ (non-formal education) หมายถึง กิจกรรมทางการศึกษา ซึ่งจัดขึ้นนอกระบบโรงเรียน ไม่ว่าจะดำเนินการโดยเอกเทศ หรือเป็นส่วนประกอบสำคัญของกิจกรรมอื่น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะให้บริการแก่กลุ่มผู้เรียนทุกเพศทุกวัย (คูมบัส, 1973 : 11 อ้างถึงใน สุนทร สุนันท์ชัย, 2532:10) ซึ่งกรมวิชาการ (2527:97) ได้ให้ความหมายไว้ใกล้เคียงกันคือ กิจกรรมทางการศึกษา ซึ่งจัดขึ้นนอกระบบโรงเรียน ไม่ว่าจะดำเนินการโดยเอกเทศ หรือเป็นส่วนสำคัญของกิจกรรมอื่น ๆ โดยมีมุ่งประสงค์เพื่อให้บริการแก่กลุ่มผู้เรียนที่ระบุได้ และมุ่งให้เกิดผลการเรียนรู้ที่ระบุได้

นอกจากนี้หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบการจัดการศึกษานอกโรงเรียนโดยเฉพาะกรมการศึกษานอกโรงเรียน (2536:1) ได้กำหนดความหมายของ การศึกษานอกโรงเรียน โดยครอบคลุมสาระสำคัญ 3 ประการ

1) กิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นนอกระบบโรงเรียน โดยมีกลุ่มเป้าหมายผู้รับบริการ และวัตถุประสงค์ในการเรียนรู้ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจน อาจจัดเป็นเอกเทศหรือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมอื่น ๆ สำหรับหน่วยงานที่จะจัดนั้นอาจเป็นหน่วยงานทางการศึกษาโดยตรง หรือเป็นหน่วยงานที่อาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือไปสู่วัตถุประสงค์ในการพัฒนาอื่น ๆ

2) รูปแบบของกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียน มีความยืดหยุ่น คล่องตัวปรับเปลี่ยนได้ตามวัตถุประสงค์และสถานการณ์ต่างจากการศึกษาในระบบโรงเรียนที่มีโครงสร้างของกิจกรรมการศึกษากำหนดไว้ตายตัวเป็นลำดับขั้นตั้งแต่ระดับต้นจนระดับสูง แต่ในขณะเดียวกันการศึกษานอกโรงเรียนจะมีการกำหนดกลุ่มเป้าหมาย วัตถุประสงค์ ตลอดจนแนวสปรบการณการการเรียนรู้ที่จะสนองวัตถุประสงค์นั้น ๆ อย่างชัดเจนจึงต่างไปจากกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในวิถีชีวิตของประชาชนที่รวมอยู่ภายใต้ความหมายของคำว่าการศึกษาตามอัยาศัย

3) เปรียบเทียบกับแนวการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 ซึ่งมี 2 แนวทางคือ แนวการศึกษาตามระบบโรงเรียน และแนวการศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของประชาชน อาจสรุปได้ว่า การศึกษานอกโรงเรียนผสมผสานการศึกษาทั้ง 2 แนว

ทาง กล่าวคือ อาจมีการจัดกิจกรรมในรูปกลุ่มผู้เรียน หรือชั้นเรียนแต่เป็นการจัดที่มีความคล่องตัว ยืดหยุ่นกว่าการศึกษาในระบบโรงเรียน ในขณะที่เดียวกันการศึกษานอกโรงเรียนให้ความสำคัญแก่ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในสังคม แต่ไม่ได้ปล่อยให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นเอง หากจะจัด ให้มีการส่งเสริมในรูปของแหล่งวิชาหรือเครือข่ายแหล่งวิชา เพื่อสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ที่สมบูรณ์ และเกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2. กิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียน

โดยนัยของการศึกษานอกโรงเรียนดังกล่าว สามารถสอดแทรกในกระบวนการเรียนรู้ได้ หลายมิติ การวิเคราะห์กระบวนการการศึกษานอกโรงเรียนอาจดำเนินการได้หลายรูปแบบ แต่ที่นิยม กันแพร่หลาย และกว้างขวางมากที่สุด คือการแบ่งเป็นมิติการเรียนรู้ 3 มิติ ดังที่ โกวิท วรพิพัฒน์ (2533 : 14) กล่าวไว้คือ

1) การจัดการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิต หมายถึง การศึกษา ที่ส่งเสริมและพัฒนาความรู้ในระดับพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิต มุ่งพัฒนาให้กลุ่มเป้าหมาย สามารถ พัฒนากระบวนการเรียนรู้ คิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา และรู้จักหาข้อมูลประกอบการคิด การตัดสินใจ ในการดำรงชีวิตประจำวัน

2) การจัดการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อพัฒนาข่าวสารข้อมูล หมายถึง การศึกษาที่ส่งเสริมให้กลุ่มเป้าหมายรู้จักค้นคว้าหาความรู้และข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ ให้ทันต่อเหตุการณ์ และการเปลี่ยนแปลงของสังคม

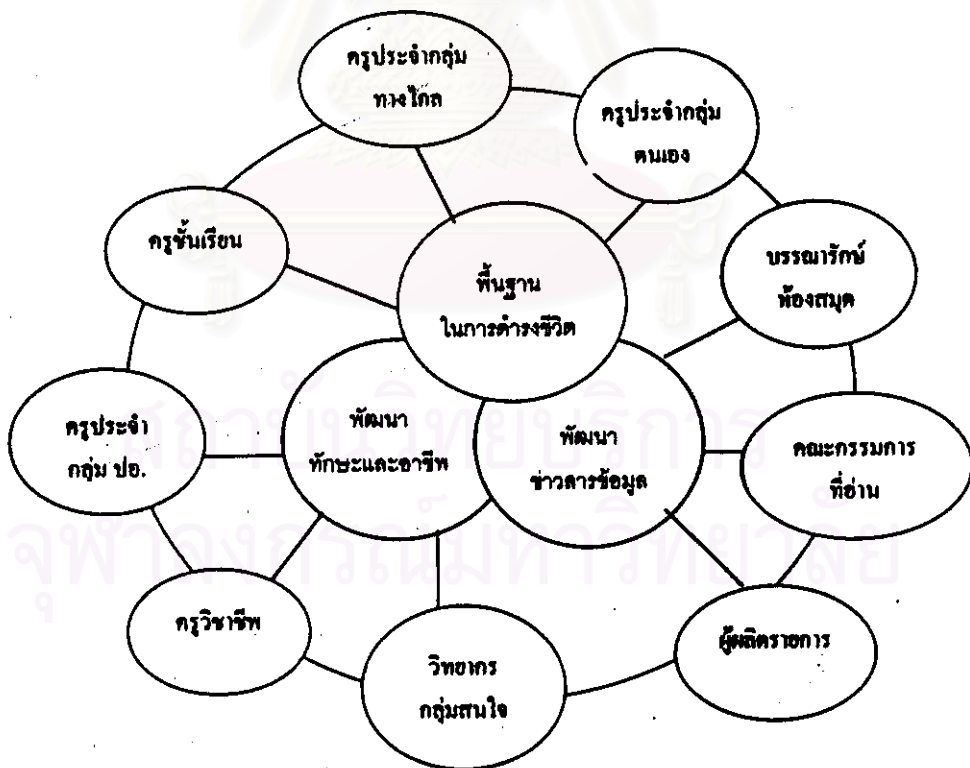
3) การจัดการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อพัฒนาทักษะและอาชีพ หมายถึง การศึกษาที่ส่งเสริมและพัฒนาความรู้ ทักษะและวิชาอาชีพให้กับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อนำไปประกอบอาชีพหรือ พัฒนาอาชีพของตน

นอกจากนี้ โกวิท วรพิพัฒน์ (2533 : 15) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์มิติของการจัดการศึกษา ทั้ง 3 มิติดังกล่าวว่า การให้การศึกษาบวมทั้ง 3 มิติ จะมี ลักษณะต่อเนื่องเสริมซึ่งกันและกันอยู่ ตลอดเวลา ชีวิตบุคคลจะได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน อันจำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการอยู่ในสังคม ได้อย่างมีความสุข แต่เนื่องจากเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทำให้ความรู้ ทักษะ และทัศนคติที่ บุคคลเคยได้รับไม่เพียงพอที่จะเผชิญต่อสถานการณ์ใหม่ ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ บุคคลจึงควรจะ ได้รับข่าวสารข้อมูลที่จำเป็นในการแก้ปัญหาภายใต้สถานการณ์ใหม่อยู่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตาม ใน บางกรณีเงื่อนไขและความจำเป็นในการดำรงชีวิตของบุคคลไม่สามารถที่จะเผชิญชีวิตอย่างมี ประสิทธิภาพ โดยใช้ความรู้พื้นฐานที่มีอยู่เดิม หรือเพียงการรับรู้ข่าวสารข้อมูลเท่านั้น แต่มีความจำ

เป็นที่จะต้องได้รับการฝึกทักษะระยะสั้นที่เข้มข้นมากกว่าเพื่อให้พร้อมที่จะรับสถานการณ์ใหม่ ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ความรู้ที่ได้รับจากการให้ข่าวสารและการฝึกทักษะระยะสั้น จะเป็นส่วนปรับขยายความรู้พื้นฐานของบุคคลให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ปัญหาและเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ อย่างต่อเนื่อง จากนั้นก็จะมีโอกาสได้รับข่าวสารข้อมูลอย่างต่อเนื่อง และได้รับการฝึกทักษะเป็นระยะ ๆ ต่อไปจนตลอดชีวิต

สำหรับกรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้จัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนตามมิติการเรียนรู้ ทั้ง 3 มิติ ดังนี้ มิติพื้นฐานการดำรงชีวิต อาทิ กิจกรรมการส่งเสริมการรู้หนังสือ และการศึกษาสายสามัญ มิติพัฒนาข่าวสารข้อมูล อาทิ การจัดทำหนังสือประจำหมู่บ้าน การจัดห้องสมุดประชาชน และการจัดรายการวิทยุเพื่อการศึกษา และมิติพัฒนาทักษะและอาชีพ อาทิ การจัดกลุ่มสนใจ การฝึกอบรมวิชาอาชีพระยะสั้น

สำหรับการจัดการศึกษานอกโรงเรียนของกรมการศึกษานอกโรงเรียน เพื่อให้ความรู้พื้นฐานการให้ข่าวสารข้อมูล และการพัฒนาทักษะอาชีพของกรมการศึกษานอกโรงเรียนนั้น มีผู้จัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ และเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์กันดังแผนภูมิที่ 2

แผนภูมิที่ 2 เครือข่ายการจัดการศึกษานอกโรงเรียนในชุมชน

ที่มา : พัฒนามาจาก สุนทร สุนันท์ชัย เครือข่ายการจัดการศึกษานอกโรงเรียนในชุมชน (2525 : 38)

กิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนทั้ง 3 ลักษณะดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นเครือข่ายของผู้จัดการกิจกรรมการศึกษา เพื่อให้เกิดการพัฒนาผู้รับบริการในด้านนั้น ๆ โดยกิจกรรมทั้ง 3 ลักษณะนั้น ภายในตัวของแต่ละกิจกรรมเองจะมีกิจกรรมลักษณะอื่นๆ สอดแทรกเข้าไว้ด้วย ตามความจำเป็นของการเรียนรู้และเติมเต็มในแต่ละกิจกรรม เช่น การศึกษาขั้นพื้นฐานจะมีกิจกรรมพัฒนาระบบข่าวสารข้อมูลและพัฒนาทักษะและอาชีพสอดแทรกอยู่ เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของกระบวนการเรียนรู้ในการศึกษาขั้นพื้นฐานยิ่งขึ้น เป็นต้น

3. การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

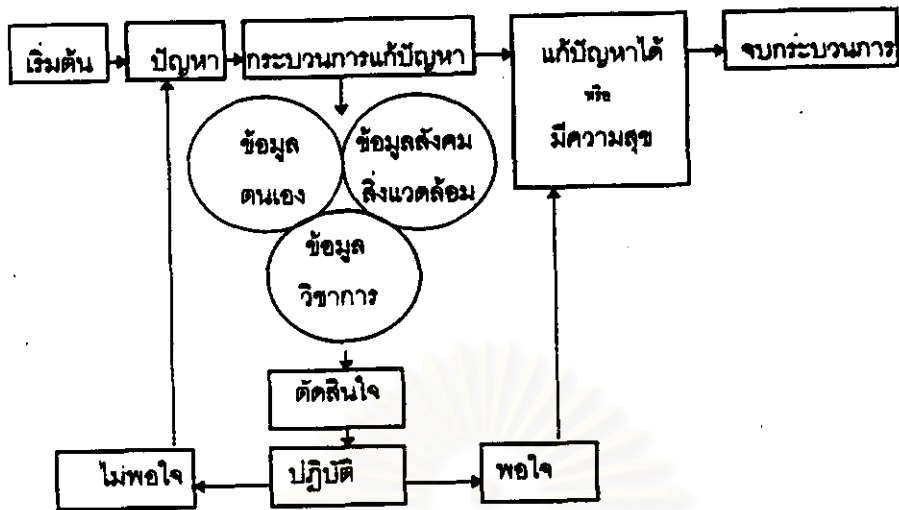
หลักการของงานการศึกษานอกโรงเรียน ได้แก่ การจัดกิจกรรมทางการศึกษาเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ดังที่ กษมา วรวรรณ ณ อยุธยา (2534 : 81-85) กล่าวว่า

- 1) งานการศึกษานอกโรงเรียน เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสังคม
- 2) งานการศึกษานอกโรงเรียนเป็นบริการที่เจาะลึกเข้าสู่กลุ่มเป้าหมาย จะต้องตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ
- 3) งานการศึกษานอกโรงเรียน จะต้องมีรูปแบบหลากหลายยืดหยุ่นเนื้อหาต้องทันต่อเหตุการณ์นำไปใช้ได้จริง
- 4) งานการศึกษานอกโรงเรียน คงไม่จัดดำเนินการโดยหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงตามลำพัง ต้องระดมสรรพกำลัง แนวคิดทั้งหลายจากพื้นที่ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ดำเนินงานจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนร่วมกัน
- 5) การจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียน ควรจะกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมตัดสินใจ เริ่มตั้งแต่การวางแผน การดำเนินงานและการนำไปปฏิบัติจริง เพื่อว่าวันใดที่ไม่มีเจ้าหน้าที่การศึกษานอกโรงเรียนแล้ว เขายังดำเนินการแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง พึ่งพาตนเองได้

นอกจากนี้ บุญเลิศ มาแสง (2536 : 96) ยังได้กล่าวว่ากระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนเน้นการบูรณาการการเรียนรู้ให้ผสมกลมกลืนไปกับวิถีชีวิตของผู้เรียนแต่ละคน ของแต่ละครอบครัว และแต่ละชุมชนทั้งในแง่ของเนื้อหาและวิธีการ โดยถือเอาสภาพของชุมชนเป็นเงื่อนไขหลักที่จะกำหนดแนวทางที่เหมาะสม โดยเน้นการเรียนรู้อย่างเป็นธรรมชาติ และตลอดชีวิตผู้เรียนจะได้รับความรู้ ข้อมูลข่าวสารจากแหล่งวิทยาการ และวิธีการที่หลากหลาย

หากมองการศึกษาออกโรงเรียนในมิติอื่น ๆ จะพบว่า ทองอยู่ แก้วไทรยะ (2538 : 177 - 178) ได้มองมิติของการศึกษาออกโรงเรียนเป็น 3 มิติ มิติที่ 1 มิติที่แคบ มองการศึกษาออกโรงเรียนเป็นทางเลือกที่สองให้แก่คนที่ด้อยโอกาส คนที่ไม่รู้หนังสือ คนที่ไม่ได้เรียนต่อ เป็นปัญหาเร่งด่วน โดยเป็นการศึกษาที่คู่ขนานไปกับการศึกษาในโรงเรียนโดยหวังว่าทำให้การศึกษาออกโรงเรียนไปช่วยคนอีกจำนวนหนึ่ง และหวังว่าการศึกษาออกโรงเรียนจะมีส่วนเอื้อให้คนที่ผ่านการศึกษาออกโรงเรียนแล้ว สามารถใช้การศึกษาออกโรงเรียนได้เข้าไปสู่การศึกษาตลอดชีวิต มิติที่ 2 มิติที่กว้างออกไปมองถึง 1) การศึกษาเพื่ออาชีพ 2) การพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้การศึกษาแก่ประชาชนมีความเข้าใจตนเองมากยิ่งขึ้น เข้าใจชุมชน สังคมมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องกฎหมาย การพัฒนาตนเอง หมู่บ้าน เรื่องสิ่งแวดล้อม ยาเสพติด สุขภาพอนามัย ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นความพยายามที่จะให้การศึกษาออกโรงเรียนลงไปถึงชาวบ้านที่ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้น มิติที่ 3 มิติทางปรัชญาที่ยึดหลักของความยืดหยุ่น การไม่จำกัดเวลา สถานที่ เพศ วัย การศึกษาที่ต้องให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วม ไม่ใช่เอาความคิดจากข้างนอกไปให้เขา มุ่งการพึ่งตนเอง เป็นการศึกษาที่ไม่ยึดเยื่อ เบ็ดเสร็จ

การจัดการศึกษาออกโรงเรียนเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น ได้ใช้กระบวนการคิดเป็น เป็นแกนของการเรียนรู้ในแต่ละประเด็นของการเรียนรู้ กล่าวคือ ในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น โดยทั่วไปจะเริ่มต้นที่ความพยายามในการแสวงหาทางออกหรือการแก้ไขปัญหา ซึ่งจะต้องเรียนรู้ที่จะค้นหาต้นเหตุของปัญหา เรียนรู้ที่จะคิดแก้ไขปัญหา โดยมีกรอบความคิดในการคิดแก้ปัญหา 3 ประเด็นหลักคือ การใช้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวของผู้นักปัญหาเอง ซึ่งเน้นไปที่สภาพทางกายภาพ สถานภาพ บทบาท และความสามารถเฉพาะตน ข้อมูลทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยและสนับสนุนต่อการแก้ปัญหา รวมทั้งข้อมูลวิชาการ คือ ตัวองค์ความรู้ที่จะใช้ในการแก้ไขปัญหา นั้น ๆ การแสวงหาข้อมูลเพื่อการแก้ไขปัญหาดังกล่าว อาจเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลมากพอที่จะตัดสินใจในการแก้ไขปัญหา ซึ่งจะทำให้บรรลุเป้าหมายคือ มีความสุข โดยกระบวนการดังกล่าวใช้ได้ทั้งปัจเจกบุคคล และชุมชน ดังแสดงในแผนภูมิที่ 3 ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการคิดเป็นที่กรมการศึกษาออกโรงเรียนใช้เป็นองค์ความรู้แกนของการเรียนรู้ในกิจกรรมการศึกษาออกโรงเรียนต่าง ๆ เป็นสาระสำคัญของมิติทางปรัชญาของงานการศึกษาออกโรงเรียนไว้ด้วย

แผนภูมิที่ 3 กระบวนการคิดเป็น

ที่มา : ปฐม นิคมานนท์ ดัดแปลงมาจาก อุ่นตา นพคุณ แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนและ การพัฒนาชุมชน เรื่องคิดเป็น (2528 : 30)

สืบเนื่องมาจากหลักการและความครอบคลุมของงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังกล่าวจึง เห็นได้ว่าการศึกษานอกระบบโรงเรียน มีส่วนทั้งการจัดและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนในประเด็น ที่สำคัญดังนี้

- 1) ยึดหลักความยืดหยุ่นทั้งเวลา เนื้อหา การถ่ายทอดความรู้ และสถานที่ ทำให้สามารถ จัดกิจกรรมที่ให้เกิดการเรียนรู้ในชุมชนได้
- 2) ยึดหลักชุมชนเป็นฐาน ทั้งในแง่รูปแบบการจัดความต้องการการเรียนรู้ของชุมชน
- 3) ยึดหลักในการเรียนรู้ของชุมชนที่เปิดโอกาสให้สามารถปรับเนื้อหาและหลักสูตรให้ เหมาะสมกับข้อเท็จจริงของชุมชนในลักษณะของหลักสูตรตัดเฉพาะ (tailor-made)
- 4) ยึดหลักการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเฉพาะการร่วมดำเนินการโดยวิทยากรท้องถิ่น ผู้รู้ ภูมิปัญญา ซึ่งจะเป็นผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการถ่ายทอดความรู้พร้อมกับการใช้สถานที่ แหล่ง วิทยากรทั้งการจัดและเป็นแหล่งการเรียนรู้
- 5) ยึดหลักการยอมรับคุณค่าของประสบการณ์ ซึ่งผู้เรียนสามารถแสดงประสบการณ์ของตน เพื่อนำมาเทียบโอนเป็นส่วนหนึ่งของผลการเรียนตามหลักสูตรได้ และผู้เรียนยังสามารถนำ สมรรถฐาน (competency) ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่เรียนมาจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ มาเทียบโอนเป็น ผลการเรียนรู้ได้เช่นกัน

4. กรณีตัวอย่างกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

กิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนหลายกิจกรรมได้มีส่วนส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งมีกรณีตัวอย่าง ได้แก่

4.1 การจัดการศึกษาล้ำกึ่งประกาศนียบัตรอาชีพ (หลักสูตร ปอ.) เป็นหลักสูตรที่มุ่งสนองความแตกต่างระหว่างบุคคล และมุ่งพัฒนากำลังคนให้เป็นผู้ที่มีกระบวนการคิด การแสวงหาความรู้ และประสบการณ์เพื่อการพึ่งตนเอง โดยอาศัย ชุมชน สังคม ผู้รู้ เป็นแหล่งศึกษามุ่งผสมผสานประสบการณ์ในการดำเนินชีวิต การงานและอาชีพ กับการเรียนตามหลักสูตรให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตลอดจนมุ่งให้ชุมชน สังคมมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามหลักสูตร (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2539:2) เป็นหลักสูตรในมิติพัฒนาทักษะและอาชีพที่จัดให้กับกลุ่มเป้าหมายที่มีวุฒิ ป.6 ที่ต้องการศึกษาต่อและพัฒนาคุณภาพชีวิต ผู้จบหลักสูตรจะได้รับประกาศนียบัตรมีศักดิ์และสิทธิ์เท่ากับระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

จัดการเรียนการสอนโดยผู้สนใจสมัครลงทะเบียนเป็นกลุ่มละ 15-20 คน มีครูประจำกลุ่ม ปอ.1 คน ทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักสูตร ให้คำแนะนำ ผู้ประสานงาน ดูแลกลุ่มและประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน ผู้เรียนศึกษาด้วยตนเอง เข้าพบกลุ่มศึกษาดูงาน กรณีตัวอย่างการประกอบอาชีพที่ได้ผลดี เชิญวิทยากรมาให้ความรู้เพิ่มเติม ผู้เรียนตัดสินใจเลือกการประกอบอาชีพใดอาชีพหนึ่งที่ได้พิจารณาอย่างเหมาะสมแล้ว ระยะเวลาศึกษาตามหลักสูตรกำหนดไว้ไม่น้อยกว่า 3 ปี ยกเว้นหากมีการเทียบโอนความรู้และประสบการณ์สามารถจบเร็วกว่าที่หลักสูตรกำหนดได้

ผลการดำเนินงานในปีการศึกษา 2539 มีนักศึกษา ปอ. จำนวน 18,580 คน มีครู ปอ. จำนวน 801 คน (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2540) ในส่วนของกรณีตัวอย่างนักศึกษา ปอ. ทองสุข ถังสูงเนิน (อ้างถึงใน ญรัฐพร มนุประเสริฐ, 2540:78) กลุ่ม ปอ. จังหวัดขอนแก่น บอกว่า ตนเองจบ ป.6 จึงสมัครเรียน รู้สึกดีใจที่ตนได้เรียนรู้เพิ่มมากขึ้น ทำให้มีอาชีพและมีรายได้ช่วยเหลือครอบครัว เรื่องเดช เหลือบกลาง หัวหน้าศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น (อ้างถึงใน ญรัฐพร มนุประเสริฐ, 2540:79) ในฐานะผู้รับผิดชอบงานในพื้นที่บอกว่า ภูมิใจที่เห็นผู้

เรียนได้รับความรู้ทั้งในด้านวิชาการและมีอาชีพ มีรายได้เพิ่มขึ้น จนทำให้เกิดความสุขและความพึงพอใจให้กับตนเองและครอบครัวสามารถที่จะนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้น

4.2 ศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา (ศศช.) ศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538:66) หมายถึง ศูนย์จัดการศึกษาที่ยึดชุมชนเป็นหลัก เพื่อมุ่งให้เกิดการพัฒนาเอ็กคตบุคคล และชุมชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ โดยอาศัยความร่วมมือจากคนในชุมชน มีการวางแผนในการดำเนินงาน การปรับและประเมินผลโครงการ รวมทั้ง การจัดกิจกรรมโครงการซึ่งเป็นการพึ่งตนเองของคนในชุมชน ด้วยการร่วมมือสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ และหน่วยงานของรัฐบาลในเขตพื้นที่ดำเนินการนั้น

ศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา มีหน้าที่และบทบาทในการจัดการศึกษา ดังนี้คือ

- 1) เป็นศูนย์ศึกษานอกระบบ จัดกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งเด็กและผู้ใหญ่แบบนอกระบบโรงเรียนในระดับประถมศึกษา
- 2) เป็นศูนย์รวมและแหล่งกลางของข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ ของหมู่บ้านในศูนย์จะมีการจัดที่อ่านหนังสือ ที่ฟังวิทยุและเทป ตลอดจนข่าวความเคลื่อนไหวของทางราชการ และในหมู่บ้านของตนเอง
- 3) เป็นศูนย์บริการและแนะนำด้านอนามัยเบื้องต้น โดยจัดให้มียาสามัญขั้นพื้นฐาน โดยครูอาสาสมัคร ซึ่งมีหน้าที่เป็นพนักงานสาธารณสุขเบื้องต้นเป็นผู้ให้คำแนะนำเสนอแนะวิธีการป้องกันรักษาด้วยตนเอง
- 4) เป็นศูนย์ประสานงานกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เช่น กิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน กิจกรรมบันเทิง มุมของเด็ก ๆ เป็นต้น

สำหรับหลักสูตรที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา มีพื้นฐานมาจากหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 โดยปรับเนื้อหาในบางส่วนจัดอยู่ในมิติพื้นฐานการดำรงชีวิต กรณีตัวอย่างหนึ่ง ได้แก่โรงเรียนครูจันทร์แรม ซึ่งจัดว่าเป็นกิจการขนาดเล็กที่จัดการศึกษาให้แก่เด็กในหมู่บ้าน โดยใช้ค่าใช้จ่ายเพียงเล็กน้อย ได้รับทุนสนับสนุนทั้งจากภายนอกและดำเนินการโดยพึ่งตนเองมีการรับนักเรียนชาวเขาเข้ามาศึกษาเล่าเรียนเป็นนักเรียนประจำ มีวิธีการจัดที่แตกต่างออกไปจากการจัดการศึกษาของหน่วยงานทางราชการ เนื่องจากเป็นองค์กรอิสระการจัดการศึกษาจะเป็นส่วนเสริม โดยบูรณาการเข้ากับกิจกรรมพัฒนาอื่น ๆ มีวิธีการจัดที่ยืดหยุ่น มีการสรุปทบทวนและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานร่วมกันบ่อยครั้ง

4.3 ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน สาธารณกรรมการศึกษาตลอดชีวิต (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538 : 47-48) ได้ให้ความหมายไว้ว่า สถานที่ให้บริการความรู้ ข่าวสาร ข้อมูลทั่วไป โดยให้ประชาชนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง มีสถานที่ตั้งอยู่ในชุมชนภายในหมู่บ้าน มีการจัดสร้างและดูแลรักษาโดยประชาชนในหมู่บ้านนั้น ๆ ทางราชการจัดสรรงบประมาณเพื่อซื้อหนังสือพิมพ์รายวันให้วันละ 2 ฉบับ มีคณะกรรมการที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านเป็นผู้ดูแล และจัดให้มีหนังสือและวัสดุการศึกษา ค้นคว้าอื่น ๆ เพิ่มเติม จัดอยู่ในมิติพัฒนาข่าวสารข้อมูล

ในการดำเนินงานที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านนี้ มีคณะกรรมการที่มาจากตัวแทนในชุมชน มีบทบาทหน้าที่ดังนี้คือ

- 1) เลือกสถานที่จัดตั้ง จัดสร้าง หาวัสดุ ครุภัณฑ์ ตามแนวทางที่กรมการศึกษานอกโรงเรียนกำหนด
- 2) พิจารณาหนังสือพิมพ์รายวัน หรือวารสารสำหรับที่อ่านฯ ในหมู่บ้านของตน
- 3) ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในหมู่บ้านให้ความร่วมมือและใช้บริการ
- 4) จัดหาหนังสือและวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ มาให้บริการในที่อ่านฯ
- 5) จัดให้มีผู้รับผิดชอบ ดูแล บำรุงรักษา ซ่อมแซมที่อ่านฯ ให้มีสภาพใช้งานได้เป็นปัจจุบัน
- 6) จัดกิจกรรมเสริมความรู้และประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์ตามโอกาสอันควร
- 7) ประชุม พิจารณา หาแนวทางแก้ไขปัญหา อุปสรรคเพื่อปรับปรุงที่อ่านฯ อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง
- 8) ตรวจสอบให้มีการจัดส่งหนังสือพิมพ์หรือวารสารมาถึงที่อ่านฯ ให้เป็นปัจจุบัน และจัดหนังสือพิมพ์ วารสาร ให้บริการในที่อ่านฯ เป็นประจำ
- 9) ประสานงานกับองค์กรต่าง ๆ โรงเรียนประถมศึกษา และหน่วยงานอื่น ๆ เพื่อร่วมมือกันดำเนินงานที่อ่านฯ เป็นประจำ

ปี 2540 กรมการศึกษานอกโรงเรียนรายงานว่ามีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านประเภทในงบประมาณ 35,289 แห่ง และประเภทนอกงบประมาณ 1,820 แห่ง รวมทั้งสิ้น 37,109 แห่ง

ตัวอย่างที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน บ้านห้วยถนน ตำบลชะมวง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2540:27) เป็นที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นดูแลการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้บริการแก่ชุมชน ต่อมาในปี 2534 ได้มีการให้

บริการในรูปแบบของหอกระจายข่าว มีการรณรงค์เพื่อหาหนังสือให้เพียงพอกับความต้องการของชุมชน โดยจะใช้ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านนี้เป็นจุดศูนย์กลางในการให้บริการแก่หน่วยงานต่าง ๆ เพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน

จะเห็นว่าที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านเป็นแหล่งความรู้ ที่สามารถพัฒนาข่าวสารข้อมูลของชุมชน เพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และการประกอบอาชีพ อันจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการพึ่งตนเองของชุมชนได้

4.4 ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2539:2) ให้ความหมาย ศูนย์รวมการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อกระจายโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนให้กว้างขวางทั่วถึง และครอบคลุมทุกพื้นที่ ตลอดจนเป็นแหล่งบริการชุมชนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน กลมกลืนกับวิถีชีวิตของชุมชน ทันต่อความเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อก่อให้เกิดสังคมการเรียนรู้ และการพึ่งตนเอง รวมทั้งเสริมสร้างวิถีชีวิตที่เป็นประชาธิปไตย ซึ่งศูนย์การเรียนรู้นี้มีโอกาสจัดการเรียนรู้ได้ในมิติพื้นฐานการดำรงชีวิต พัฒนาข่าวสารข้อมูล และพัฒนาทักษะอาชีพ

กระบวนการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เริ่มต้นจากสถานศึกษาของกรมการศึกษานอกโรงเรียนเผยแพร่แนวคิดให้แก่หน่วยงานภาครัฐและเอกชน เพื่อจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนร่วมกัน และมีคณะกรรมการดำเนินงาน สืบจากกลุ่มเป้าหมาย จัดเตรียมความพร้อมในการดำเนินงานจัดทำแผนงานการจัดกิจกรรม และศูนย์การเรียนรู้ชุมชนจัดกิจกรรมตามความต้องการของชุมชนและหน่วยงาน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนมีบทบาท หน้าที่ และภารกิจการจัดการเรียนรู้ได้ในมิติพื้นฐานการดำรงชีวิต พัฒนาข่าวสารข้อมูล และพัฒนาทักษะและอาชีพ

กรมการศึกษานอกโรงเรียน รายงานว่า ในปีงบประมาณ 2540 ได้มีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนขึ้น 1,002 แห่ง จำแนกเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่จัดขึ้นในชุมชน วัด โบสถ์ของคริสตศาสนา เรือนจำ หน่วยทหาร โรงเรียน บิมน้ำมัน สถานประกอบการ สถานที่ก่อสร้าง ฯลฯ

ตัวอย่างของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนั้น บริษัทเอสโซ่ (ประเทศไทย) จำกัด มหาชน (นันทิณี ศรีธัญญา, 2539:99) มีเป้าหมายจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน 200 แห่ง ภายในปี พ.ศ.2543 เช่นในปี 2539 มีการจัดตั้งที่สถานีบริการน้ำมันสระแก้ว (มงคลเซอร์วิส) จังหวัดสระแก้ว เปิดสอนการศึกษา

นอกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น วิจัยเรียนทางไกลให้กับพนักงานในสถานี และประชาชนใกล้เคียง จำนวน 50 คน

ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนวัดห้วยตะโก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง โดยพระครูสังฆรักษ์ไพบูลย์ เจ้าอาวาส ได้ประสานกับศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอ นครชัยศรี จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนขึ้น จากพื้นฐานการจัดกิจกรรมการศึกษาอาชีพของวัดมาก่อน การบริหารและการจัดการของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนวัดห้วยตะโกมียุทธศาสตร์ 3 ประการ คือ เน้นการทำงานเป็นทีม เน้นการกระจายงานและเน้นผู้เรียน กิจกรรมของศูนย์มีทั้งการสอนสายสามัญ สายอาชีพ และการบริการข่าวสารข้อมูล จัดสอนวิชาอาชีพเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์เบื้องต้น เครื่องปั้นดินเผา วาดภาพ ช่างเทพูน ช่างเชื่อมเหล็ก รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา วันสำคัญทางศาสนา บทสวดมนต์ เพื่อเผยแพร่ความรู้ทางศาสนาแก่นักศึกษาและประชาชนทั่วไป

กิจกรรมการศึกษาออกโรงเรียนที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ดังกรณีตัวอย่างดังกล่าวมีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง คือ องค์กรต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการจัดและให้บริการจากกิจกรรมที่จัดขึ้นในชุมชน โดยคนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินงานหลัก และจะมีองค์กรหรือกรมการศึกษาออกโรงเรียน ซึ่งเป็นองค์กรภายนอกชุมชนเป็นผู้ให้การส่งเสริมสนับสนุน แม้ว่าหลักสูตร ปอ.และศูนย์การศึกษาชุมชนในเขตภูเขา จะดูเหมือนว่ามีบุคลากรของกรมการศึกษาออกโรงเรียนโดยตรงเข้าไปจัดการ แต่แท้ที่จริงบุคลากรส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนเองที่ได้รับการฝึกอบรมจากกรมการศึกษาออกโรงเรียน กลับเข้าไปทำงานในพื้นที่ การให้องค์กรต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมและรู้สึกเป็นเจ้าของ ซึ่งเป็นโอกาสที่ดีสำหรับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษาออกโรงเรียนในชุมชนและส่งผลให้ชุมชนมีการพึ่งตนเองได้มากขึ้น

5. ข้อจำกัดของการจัดการศึกษาออกโรงเรียน

ถึงแม้ว่าการจัดการศึกษาออกโรงเรียนสามารถจัดได้อย่างกว้างขวาง และครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย ได้ผลอย่างน่าพอใจทั้งปริมาณและคุณภาพ แต่อีกด้านหนึ่งก็มีข้อจำกัดที่สมควรเสนอไว้หลายประการ ซึ่ง ทองอยู่ แก้วไทรชะ (2538:178) เสนอไว้ดังนี้

- 1) หลายหน่วยงานหลายกระทรวงเป็นผู้จัด บางที่ซ้ำกันในพื้นที่ ไม่มีการช่วยเหลือกัน มีการประสานงานกันบ้างในระดับปฏิบัติ
- 2) ขาดความเอื้อเพื่อ ขาดการสนับสนุนส่งเสริมในส่วนที่น่าจะเป็น

3) ชาวคนที่เฝ้าดู ไม่ทราบว่าคุณต้องการทางการศึกษานอกโรงเรียนของบ้านเมืองเรา อยู่ตรงไหน อ่อนตรงไหน ขาดตรงไหน ยังไม่มีกลไกที่มีประสิทธิภาพ ที่จะทำให้คนเฝ้าดูตรงนี้

4) การหลอมรวมหรือบูรณาการ การศึกษาสายสามัญ สายอาชีพ ส่งเสริมคุณภาพชีวิตยัง แยกจากกัน แต่ปัญหาของประชาชนไม่สามารถแยกเป็นเรื่อง ๆ ได้ การศึกษานอกโรงเรียนยังไม่ บูรณาการเป็นเรื่องของชีวิต เป็นปัญหาการดำรงชีวิตของประชาชน

5) ข้อมูลข่าวสารเข้ามามากมาย ต้องนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษานอกโรงเรียน จัด ให้เป็นระบบของข่าวสารข้อมูลเท่านั้น จึงไม่ได้จัดให้เป็นระบบของการศึกษา เราพยายามจะให้ห้อง สมุดเป็นสถานศึกษาแต่ยังไม่ได้ทำเต็มที่

แนวโน้มการจัดการศึกษานอกโรงเรียนในอนาคต จะมีลักษณะการกระจายอำนาจไปสู่ ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ชุมชนจะมีส่วนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายว่าจะจัดอย่างไร ให้เหมาะสมกับสภาพ ปัญหาและความต้องการของแต่ละพื้นที่ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาข้อเท็จจริง เพื่อนำมาเป็น ข้อมูลประกอบในการตัดสินใจ การที่จะพัฒนางานการศึกษานอกโรงเรียนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและประเด็นปัญหาของแต่ละชุมชนนั้น ผู้รับผิดชอบและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จำเป็นต้องมีข้อมูลที่ชัดเจนและถูกต้องเพื่อใช้จัดการศึกษา รวมทั้งการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน เพื่อให้เป็นองค์กรที่เคลื่อนไหวและเกิดการเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง จะช่วยให้หน่วยจัดการศึกษากับชุมชนสามารถพัฒนา งานได้อย่างถูกต้องทิศทาง และมีประสิทธิภาพซึ่งจะช่วยยกระดับการพึ่งตนเองของชุมชนให้มากขึ้น

ตอนที่ 2 เครือข่ายการเรียนรู้

แนวคิดเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้มีพื้นฐานของความคิดที่อาจกล่าวได้ 2 นัย กล่าวคือ เป็น แนวความคิดที่มีการกล่าวถึงกันมากในช่วงของการทบทวนแนวคิดหลักการของแผนการศึกษาแห่ง ชาติ พุทธศักราช 2520 เพื่อพัฒนาไปสู่แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 ซึ่งมีแนวคิดเรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้ เน้นไปที่การส่งเสริมในชุมชนจัดกระบวนการเรียนรู้ ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชน มีการศึกษา แสวงหาความรู้ข้อมูลข่าวสาร และการ รู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิทยาการ อื่น ๆ ในชุมชน สามารถวิเคราะห์ปัญหา และความต้องการของตนเพื่อให้พัฒนาชุมชนได้สอดคล้อง กับสภาพปัญหา และความต้องการนั้น และหาวิธีการต่าง ๆ สนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยน ประสบการณ์การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ระหว่างชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535 : 23) และในอีกนัยหนึ่ง เครือข่ายการเรียนรู้เป็นภาพสะท้อนของวิถีชีวิตของสังคมในลักษณะที่

เรียกว่าเครือข่ายสังคม ซึ่ง Mitchell (1969 อ้างถึงใน พิมพัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีนิ บุญชะลิกษ์, 2536 : 348) ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรง และทางอ้อม ระหว่างบุคคลคนหนึ่งกับบุคคลอื่น ๆ อีกหลายคนเช่นเดียวกับที่ ชายาชาย ณ เชียงใหม่ (2533 : 212) สรุปว่า ทุกคนในโลกรู้จักกัน และมีความสัมพันธ์กันหมด โดยผ่านบุคคลที่ตนเองรู้จัก

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันและกันของบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสังคมนั้นเป็น ความสัมพันธ์ในทุก ๆ ด้าน ที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคมที่ติดต่อกัน ทั้งในด้านระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน เครือญาติ การเมือง สุขภาพอนามัย ฯลฯ ส่วนพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทาง สังคมขึ้น ได้แก่ การไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกัน การปรึกษาหารือกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่ง ๆ จึงเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของ บุคคลนั้น ๆ ขณะเดียวกันบุคคลนั้น ๆ ก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของ บุคคลอื่น ๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งสามารถมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วยเช่นกัน (พิมพัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีนิ บุญชะลิกษ์, 2536 : 347)

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันและกันของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล จนเกิดการปฏิสัมพันธ์ ในการแลกเปลี่ยนสิ่งของหรือข้อมูลข่าวสารขึ้น จะมืวงกว้างมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับ การปฏิสัมพันธ์และการเชื่อมโยงของบุคคลหรือกลุ่มเมื่อจะศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมนั้น ๆ จึงจำเป็น ต้องมีการกำหนดขอบเขตของเครือข่ายสังคมนั้น

Wolfe (1970, อ้างถึงใน พิมพัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีนิ บุญชะลิกษ์, 2536 : 348 - 349) ได้กำหนดขอบเขตของเครือข่ายเป็นสองประเภทใหญ่ ๆ ตามพื้นฐานลักษณะความสัมพันธ์ระหว่าง บุคคล กล่าวคือ 1) เครือข่ายที่ไม่มีข้อจำกัด (unlimited network) ซึ่งได้แก่เครือข่ายที่เกิดจาก บุคคลหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลางแล้วนับรวมตั้งแต่บุคคลคนแรก ซึ่งบุคคลนั้นมีความสัมพันธ์อันสามารถ เพิ่มจำนวนขึ้นได้โดยไม่จำกัดว่าจะจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับไหน และ 2) เครือข่ายที่มีข้อจำกัด (limited network) ซึ่งเป็นการระบุเครือข่ายโดยการตั้งกฎเกณฑ์บางอย่างขึ้นมาวิเคราะห์ความ สัมพันธ์ดังนี้ คือ ก. เครือข่ายส่วนตัวของบุคคล ข. ประเภทบุคคล (เช่น ญาติเพื่อนบ้านหรือเพื่อนร่วม งาน) ค. กิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ ง. บทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง จ. เนื้อหาของการแลกเปลี่ยนนั้นเป็นไปในทางเศรษฐกิจ หรือทางการเมือง เป็นต้น

ส่วน Boissevain (1974 อ้างถึงใน ทิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีณี บุญชะลิกษ์, 2536 : 355 - 356) ได้อาศัยระยะห่างทางสังคม (social distance) เป็นเกณฑ์ในการกำหนด โดยได้เสนอแนวความคิดไว้ว่า เครือข่ายสังคมประกอบไปด้วยปริมาณทลที่สำคัญ ๆ อย่างน้อย 3 ปริมาณทลด้วยกันคือ ปริมาณทลแรกควรประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ที่ใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางมากที่สุด อันได้แก่ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นเครือข่ายใกล้ชิด (intimate network) ปริมาณทลที่สอง ได้แก่ เครือข่ายรอง (effective network) ซึ่งประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ที่บุคคลซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางรู้จักคุ้นเคยน้อยกว่ากลุ่มแรก กลุ่มนี้มักได้แก่ญาติพี่น้องที่ห่าง ๆ ออกไปเพื่อนฝูง และคนที่รู้จักคุ้นเคยอื่น ๆ ส่วนปริมาณทลที่สาม ได้แก่ กลุ่มบุคคลซึ่งบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางไม่รู้จักโดยตรง แต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วยได้ถ้าต้องการ โดยผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า เครือข่ายขยาย (extended network)

นอกจากนี้ Boissevain (1974, อ้างถึงใน ชาติชาย ฌ เชียงใหม่, 2533 : 212 - 214) ได้เสนอกรอบของความสัมพันธที่จะทำเป็นกรอบในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคมเป็น 3 ลักษณะ คือ

1) ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน (transactional content) สิ่งทีนำมาแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์ทางสังคม คือ สิ่งของ และน้ำใจที่มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละบทบาท

2) ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะการแลกเปลี่ยน (directional flow) การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคน อาจมีลักษณะของการให้ และการรับที่สมดุลกัน หรือให้มากกว่ารับ หรือรับมากกว่าให้ ลักษณะการให้ และการรับเป็นเครื่องชี้อีกอันหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งอย่างไร

3) ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ (frequency and duration of relation-ship) หมายถึง จำนวนครั้งที่พบปะ หรือไปมาหาสู่กัน และระยะเวลาที่รู้จักกัน การได้พบปะกันบ่อยครั้ง และรู้จักกันมาเป็นเวลานาน จะช่วยให้คนรู้สึกผูกพันกันมาก ระยะเวลาจึงเป็นเครื่องชี้ถึงคุณภาพที่ดีอีกตัวหนึ่ง เพราะจะช่วยให้รู้ว่าคนได้ทุ่มเทเวลาให้กับความสัมพันธ์มากน้อยเพียงใด

ความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายสังคมที่มีการปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนสิ่งของ ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ทักษะ ฯลฯ ระหว่างบุคคล และกลุ่มบุคคล อาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดที่เป็นพื้นฐานนำไปสู่แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้

1. ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้

โดยเหตุที่แนวคิดเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้เป็นประเด็นทางการศึกษาที่มีบุคคล และหน่วยงานให้ความสำคัญ และได้พยายามนิยามความหมายไว้ อาทิ

คณะกรรมการดำเนินการด้านโครงสร้างของระบบการศึกษา และเครือข่ายการเรียนรู้ (2533) ได้กำหนดความหมายไว้ว่า การประสานแหล่งความรู้และข้อมูลข่าวสาร การใช้ทรัพยากรและการปฏิบัติงานอย่างสอดคล้องเชื่อมโยงกัน ทั้งระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบ การจัดการศึกษาในและนอกระบบโรงเรียน และระหว่างหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนระบบการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อสร้าง แลกเปลี่ยน ถ่ายทอด และกระจายความรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้เรียนรู้อย่างกว้างขวาง และต่อเนื่องตลอดชีวิตตามความต้องการของบุคคลและชุมชน

ก่อนหน้านี้ เอนก นาคะบุตร (2532) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เครือข่ายที่อาศัย ชุมชนเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ ประชาชนต้องเรียนรู้จากกันและกัน จากความรู้ที่ได้จากที่อื่นแล้วขยายความรู้ให้ผู้อื่นทราบด้วย จะช่วยให้เกิดการศึกษาที่หลากหลายสอดคล้องกับความต้องการของบุคคล

สมบัติ สุวรรณพิทักษ์ (2534) และวิชัย ดันศิริ (2536) ได้ให้ความหมายว่าเป็นวิธีการจัดการศึกษาตลอดชีวิตแบบหนึ่งที่มีประสิทธิภาพ

สุนทร สุนันท์ชัย (2535) และสุวิวัฒน์ แก้วสังข์ทอง (2536) ได้ให้ความหมายในลักษณะที่คล้ายกันว่าการเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์แหล่งความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็นระบบ ให้สามารถถ่ายโยง แลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันเพื่อเกิดกระบวนการเรียนรู้

กล้า สมตระกูล (2535 : 189) กล่าวถึงการจัดการศึกษาในระบบเครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง ความพยายามที่ได้หลอมรวมประสบการณ์ในการจัดการศึกษาในหลายรูปแบบ หลายเนื้อหาให้เหมาะสมกับหลายกลุ่มเป้าหมายได้ด้วยการจัดการศึกษาให้มีระบบที่ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้ที่พิจารณาเนื้อหาสาระที่ต้องการเรียนรู้เองและแสวงหารูปแบบ วิธีการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยมีหน่วยงานของรัฐและเอกชนเป็นผู้สนับสนุน และอำนวยความสะดวกให้ผู้เรียน รวมทั้งการระดมสรรพกำลังของชุมชนเพื่อช่วยเหลือชุมชนด้วยตนเอง

กอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย (2536) ได้ให้ความหมายเครือข่ายการเรียนรู้ไว้ว่า การเชื่อมโยง ประสานความสัมพันธ์แหล่งความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อจัดการศึกษาที่เป็นการเพิ่มศักยภาพให้กับ ชุมชน หรือองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

ต่อมาบุญเรือง นิยมหอม (2537) ให้ความหมายเครือข่ายการเรียนรู้ว่า เป็น แนวคิดที่ สร้างโอกาสในการเรียนรู้ด้วยตนเองให้แก่บุคคล ชุมชนทุกระดับ ทั้งในสถาบันการศึกษา และนอก สถาบันการศึกษา โดยเป้าหมายอยู่ที่การสร้างสังคมการเรียนรู้ การศึกษาตลอดชีวิตให้กับบุคคล ชุมชน เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเอง และนำความรู้ไปพัฒนางาน อันจะนำความรู้ไปสู่ชีวิตและ เศรษฐกิจที่ดีของบุคคล ชุมชน และสังคม

ในช่วงที่นักวิชาการได้มีการพูดถึงเครือข่ายการเรียนรู้มากขึ้นนั้น สำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาแห่งชาติ (2538) ได้มีการสัมมนาในระดับชาติเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชน อย่างยั่งยืน เมื่อวันที่ 30 มีนาคม - 1 เมษายน 2538 ได้ให้ความหมายเครือข่ายการเรียนรู้ในเชิง ความสำคัญไว้ว่า

- 1) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของคนทุกเพศทุกวัยในลักษณะที่มีการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนต่าง ๆ
- 2) อาศัยองค์ความรู้เดิม หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม
- 3) มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมี การแลกเปลี่ยน เรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

การศึกษาความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าวจะพบว่า มีทั้งที่สอดคล้องขยาย ความ และเพิ่มเติม เพื่อให้เข้าใจความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ที่ชัดเจนขึ้น สามารถสรุปความ หมายของเครือข่ายการเรียนรู้ได้ว่า "กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคล องค์กร และแหล่ง ความรู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ จนเป็นระบบที่เชื่อมโยงกัน ส่งผลให้เกิดการเผยแพร่อย่างกว้างขวาง การพัฒนา การประยุกต์ ความรู้ใหม่ ๆ และต้นตอที่จะนำไปแก้ปัญหาหรือ พัฒนาชุมชน"

2. กลไกการดำเนินงานของเครือข่ายการเรียนรู้

แนวความคิดเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นกระบวนการประสานสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่เป็นเครือข่ายในการดำเนินงาน ภายใต้หลักการสำคัญ 4 ประการ คือ

1) การถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้ทั้งในส่วนของวิทยาการสากล และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อปรับประยุกต์และสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับชุมชน และเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ทั้งของบุคคล และชุมชนเกี่ยวกับความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาภายใน ชุมชน สภาพปัญหา และความต้องการของชุมชน ตลอดจนการรับใช้วิทยาการสากลให้เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหา และพัฒนาชุมชน

2) การกระตุ้นความคิด ความไม่แสวงหาความรู้ จิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถของบุคคลในการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับแก้ไขปัญหาของตนเอง และชุมชนบนพื้นฐานของการวิเคราะห์สภาพความต้องการ และเงื่อนไขของตนเองและชุมชน

3) การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับโครงการพัฒนาชุมชนของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐ และเอกชน รวมทั้งหน่วยอื่น ๆ ที่อยู่ภายในเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อให้หน่วยต่าง ๆ สามารถทราบถึงความเคลื่อนไหวของกันและกันในการพัฒนาชุมชนที่ตนเกี่ยวข้อง

4) การระดมและประสานการใช้ทรัพยากรบุคคล วัสดุอุปกรณ์ อาคารสถานที่ และเงินงบประมาณ เพื่อให้หน่วยต่าง ๆ สามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้ร่วมกันเพื่อการพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและลดความซ้ำซ้อนและสูญเปล่าให้มากที่สุด (คณะอนุกรรมการดำเนินการดำเนินโครงการสร้างของระบบการศึกษา และเครือข่ายของการเรียนรู้ , 2533 : 6)

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าเนื้อหาสาระของการจัดกิจกรรมเครือข่ายการเรียนรู้นี้เป็นกลไกที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตขึ้นในชุมชน เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชน สถาบัน หรือองค์กรภายในชุมชน ซึ่งจะมีลักษณะของการเรียนรู้ 2 ลักษณะ คือ

- 1) การเรียนรู้โดยเอกัตบุคคล
- 2) การเรียนรู้โดยกระบวนการของชุมชน

ฉะนั้น เพื่อให้การดำเนินงานจัดเครือข่ายการเรียนรู้ประสบผลสำเร็จ ควรจะมีการดำเนินการ 2 ลักษณะ คือ

1) ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ การเสริมสร้างกิจกรรมให้คนในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้ กระจายความรู้ ตลอดจนมีการเรียนรู้อย่างเป็นระบบโดยการวิเคราะห์สภาพ

และปัญหา แสวงหาทางเลือกสำหรับการแก้ปัญหา ทดลองและสรุปผลการเรียนรู้ ซึ่งอาจทำได้ในระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง หรือชาวบ้านกับผู้นำ หรือผู้รู้ในชุมชน การดำเนินการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ ในระยะแรกจำเป็นจะต้องเรียนรู้ประสานงานเพื่อจัดกิจกรรมส่งเสริมกระบวนการการเรียนรู้ก่อนจนกว่าคนในชุมชนจะสามารถดำเนินการได้เอง

2) สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ การประสานเชื่อมโยงหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน และองค์กรภายนอกชุมชน เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การพัฒนาคนที่เป็นสมาชิก พัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มในฐานะเป็นสมาชิกองค์กรโดยให้มีความต่อเนื่อง ประสานสัมพันธ์อย่างราบรื่น ซึ่งจะต้องมีการระดมแหล่งทรัพยากร ความรู้ วิทยาการ วัสดุ อุปกรณ์ อาคารสถานที่ ฯลฯ เข้ามาดำเนินการ การระดมทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ นั้น จะเป็นการเปิดโอกาสให้คนทุกคนในชุมชนสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง และยืดหยุ่นตามความต้องการของแต่ละคน

3. การมีส่วนร่วมในองค์กรเครือข่ายการเรียนรู้

สมพันธ์ เตชะอธิก ปรีชา อุยตระกูล และชิน ศรีสวัสดิ์ (2537 : 98) ทำการศึกษาศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น พบว่า ความเข้มแข็งของเครือข่ายอยู่ที่การมีส่วนร่วมของสมาชิก ซึ่งประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ

- 1) การร่วมคิดและวิเคราะห์ถึงปัญหา สาเหตุแห่งปัญหาและทางเลือกแห่งการแก้ปัญหา อันเป็นพื้นฐานทางความคิดในการประมวลความรู้ทั้งหมดของชุมชน
- 2) การตัดสินใจ อันเป็นหัวใจสำคัญของการมีส่วนร่วมในการที่จะให้คนส่วนใหญ่ในชุมชนได้ใช้อำนาจของตนเอง ตัดสินใจว่าจะทำอะไรหรือไม่ควรทำอะไร
- 3) การวางแผน เมื่อตัดสินใจว่าจะดำเนินการเป็นที่แน่นอนแล้ว อยู่ที่การวางแผนอย่างเป็นระบบว่าควรทำอะไรก่อนหลัง ทำไปแล้วจะเป็นอย่างไร
- 4) การปฏิบัติ เป็นการปฏิบัติจริงตามสิ่งที่คิด
- 5) สิ่งที่คิดและปฏิบัติจะได้ผลตามที่ตั้งวัตถุประสงค์เอาไว้ต้องมีปัญหาเกิดขึ้นในรายละเอียด ซึ่งต้องทำการแก้ไขไปตลอดเวลา จึงต้องติดตามประเมินผลเพื่อแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น

ส่วน John M. Cohen และ Norman T. Uphoff (1980 :219) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ คือ

3.1) การตัดสินใจ (decision-making) องค์กรเครือข่ายมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อตัดสินใจในการริเริ่ม ตัดสินใจในการดำเนินงาน

3.2) การปฏิบัติการ (implementation) องค์กรเครือข่ายมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อการจัดสรรทรัพยากร การบริหารงาน การประสาน และการขอความช่วยเหลือ

3.3) การได้ประโยชน์ (benefits) องค์กรเครือข่ายมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อการได้รับประโยชน์ อาทิ รายได้ สิ่งของ หรือความพอใจอื่น ทั้งเป็นส่วนของกลุ่มชนและบุคคล รวมทั้งผลในเชิงลบด้วย

3.4) การประเมินผล (evaluation) องค์กรเครือข่ายมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อการประเมินผลกิจกรรม

4. ลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มชน อันจะเป็นพลังที่จะแก้ปัญหา และพัฒนาตนเอง ครอบคลุม และท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม จากการทบทวนวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายการเรียนรู้สามารถประมวลลักษณะของเครือข่ายการเรียนรู้ได้ดังต่อไปนี้

1) เครือข่ายการเรียนรู้มีแนวคิดการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานความต้องการของประชาชน (bottom-up) มากกว่าความต้องการของรัฐที่จะพัฒนา (top-down) ให้ชาวบ้านมีแนวความคิดพื้นฐานของการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง (self-reliance) ที่อาศัยความรู้ ความสามารถของชาวบ้านที่จะร่วมคิด ร่วมทำ ลงมือแก้ปัญหาของตน กลุ่มชนของตนมากกว่าที่จะพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอก ความสัมพันธ์ในแนวราบจะเป็นความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ แนวความคิดพื้นฐานดังกล่าวจะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน (sustainable development) มากยิ่งขึ้น

2) เครือข่ายการเรียนรู้มีลักษณะการดำเนินงานที่ประชาชนมีส่วนร่วม ทั้งร่วมกันคิด ร่วมดำเนินการ โดยอาศัยองค์กรชุมชนเป็นแกนในการดำเนินการ

3) เครือข่ายการเรียนรู้มีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนทุกเพศ ทุกวัย มีลักษณะยืดหยุ่นในการถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และการกระจายความรู้ที่มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

4) เครือข่ายการเรียนรู้เป็นกระบวนการกลั่นกรองความรู้จากภายนอก เพื่อผสมผสานกับความรู้ของชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อผสมผสานเป็นความรู้ใหม่ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหา และการพัฒนาตนเอง ครอบคลุม และชุมชน

5) เครือข่ายการเรียนรู้มีลักษณะการระดม ผสมผสานการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในลักษณะร่วมมือกันเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

จากลักษณะของเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า เครือข่ายการเรียนรู้มีลักษณะที่เป็นลักษณะเฉพาะที่จะบ่งชี้ความเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ได้อย่างเด่นชัด จึงอาจสรุปเป็นหลักการของเครือข่ายการเรียนรู้ได้ดังนี้

- 1) คนทุกคนมีกระบวนการเรียนรู้ ทั้งในลักษณะเอกัตบุคคล และลักษณะรวมของชุมชน
- 2) กระบวนการเรียนรู้นั้นมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติของมนุษย์ และการเสริมสร้างกิจกรรมให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นโดยหน่วยต่าง ๆ ทั้งภายใน และภายนอกสังคม
- 3) การทำงานของหน่วยต่าง ๆ ทั้งภายใน และภายนอกชุมชน เพื่อเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นลักษณะของการประสานสัมพันธ์กิจกรรม และระดมทรัพยากรเข้ามาร่วมกันดำเนินงานเป็นเครือข่ายกัน
- 4) การดำเนินงานร่วมกันในลักษณะเครือข่าวนั้นเป็นการเชื่อมโยงการทำงานของหน่วยต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

5. ประเภทเครือข่ายการเรียนรู้

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายการเรียนรู้ มีการเสนอประเภทเครือข่ายการเรียนรู้ในลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันไปแล้ว แต่มุมมองของแต่ละมิติที่นำมาจัดประเภทสามารถประมวลได้ดังต่อไปนี้

5.1 แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ วารสารการศึกษาแห่งชาติ (2536) ได้จำแนกจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ภายใต้โครงสร้างของเครือข่ายการเรียนรู้เป็น 2 ลักษณะ ลักษณะแรก เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเอกัตบุคคล เป็นการพัฒนาบุคคลในด้านต่าง ๆ ก่อนที่บุคคลจะนำไปพัฒนาครอบครัว ชุมชนและสังคม ลักษณะที่สอง เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นชุมชนเป็นหลัก โดยให้การศึกษาเป็นเครื่องมือที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม และเศรษฐกิจของชุมชน จึงแบ่งเครือข่ายการเรียนรู้เป็น 2 ประเภทคือ

5.1.1 เครือข่ายการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นเอกัตบุคคลเป็นหลัก มีลักษณะของการประสานการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อขยายการให้บริการการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยไปยังผู้ที่ต้องการให้ กว้างขวาง และสนองต่อความต้องการของบุคคลได้ รวมทั้งเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคลในการคิดวิเคราะห์ แก้ไขปัญหา กระตุ้นความใฝ่รู้ ตลอดจนจิตใจสำนึก ในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตน

5.1.2 เครือข่ายการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นชุมชนเป็นหลัก เป็นการกระตุ้นให้สมาชิกใช้ศักยภาพของตนไปเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน และเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการพึ่งและพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของความเข้าใจในสภาพปัญหา เจือจาง ข้อจำกัด และความต้องการของชุมชน

5.2 แบ่งตามโครงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ บุญเรือง นิยมหอม (2537) ได้พิจารณาถึงโครงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้อาศัยความร่วมมือระหว่างบุคคล องค์กร และเทคโนโลยีการสื่อสารเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ จำแนกออกเป็น 4 ประเภท คือ

5.2.1 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างกระจายศูนย์ มีศูนย์กลางทำหน้าที่ประสานงาน แต่ภารกิจในการจัดการเรียนการสอนจะกระจายความรับผิดชอบให้กับสมาชิกเครือข่ายซึ่งต่างก็มีความสำคัญเท่ากัน รูปแบบนี้อาจเรียกว่า รูปแบบการกระจายความรับผิดชอบ (distributed network) ซึ่งจะพบได้ในเครือข่ายการพัฒนาชุมชน และการเรียนรู้จากแหล่งวิทยาการของชุมชน ซึ่งอาศัยสื่อบุคคลเป็นสื่อหลัก เครือข่ายที่ใช้เทคโนโลยีสื่อสารและคอมพิวเตอร์ก็ใช้รูปแบบนี้เช่นกัน

5.2.2 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างรวมศูนย์ มีองค์กรกลางเป็นทั้งศูนย์ประสานงาน และเป็นแม่ข่ายรวบรวมอำนาจการจัดการรวมความรู้ไว้ในศูนย์กลาง การลงทุนทั้งด้านอุปกรณ์ เทคโนโลยีและกำลังคนจะอยู่ที่แม่ข่าย ส่วนลูกข่ายหรือสมาชิกเป็นเพียงผู้ร่วมใช้บริการจากศูนย์กลาง

5.2.3 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างลำดับชั้น (hierarchical network) มีลักษณะเช่นเดียวกับแผนภูมิองค์กร การติดต่อสื่อสารข้อมูลจะต้องผ่านตามลำดับชั้นตอนมาก นิยมใช้ในการบริหาร การจัดการองค์กรต่าง ๆ ซึ่งเหมาะแก่การควบคุม ดูแลระบบงาน

5.2.4 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างแบบผสม คือ มีทั้งรูปแบบรวมศูนย์ และกระจายศูนย์ ซึ่งจะพบมากในการจัดการศึกษาของเรา เนื่องจากการเรียนรู้มิได้อาศัยสื่อใดสื่อหนึ่งเป็นหลัก หากแต่มีการผสมผสานกันระหว่างสื่อบุคคล และเทคโนโลยีจึงจำเป็นต้องจัดระบบ เครือข่ายแบบผสม เพื่อสนองความต้องการได้อย่างกว้างขวาง และตรง

5.3 แบ่งตามหน่วยสังคม กอบกาญจน์ พจนชนะชัย (2536 : 11-16) ได้แบ่ง เครือข่ายการเรียนรู้ออกเป็น 4 ระดับ คือ

5.3.1 เครือข่ายการเรียนรู้ระดับบุคคล เป็นเครือข่ายระบบของครอบครัว หรือระบบของเครือญาติ ซึ่งจะมีผลต่อการเรียนรู้ของบุคคลค่อนข้างสูง

5.3.2 เครือข่ายการเรียนรู้ระดับกลุ่ม เครือข่ายการเรียนรู้ระดับกลุ่ม มองได้มิติน้อย ๆ คือ เครือข่ายการเรียนรู้แบ่งตามกลุ่มบ้าน และเครือข่ายการเรียนรู้ตามอาชีพ

5.3.3 เครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชน เป็นเครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชนกับชุมชนมีความเชื่อมโยงกัน มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันระหว่างไปเยี่ยมเยียนติดต่อกัน การประชุมตำบลของผู้นำหมู่บ้าน

5.3.4 เครือข่ายการเรียนรู้ระดับสถาบัน สถาบันภายในหมู่บ้านที่มีความสำคัญมากคือ สถาบันทางศาสนา สถาบันทางการศึกษา

5.4 แบ่งตามระดับการปกครองและลักษณะของงาน ประเภท วรรตี (2538 : 7)

ได้เสนอเครือข่ายการเรียนรู้ออกเป็น 13 ประเภท คือ

5.4.1 เครือข่ายชุมชน

5.4.2 เครือข่ายนักพัฒนา

5.4.3 เครือข่ายระดับจังหวัด

5.4.4 เครือข่ายภาครัฐ

5.4.5 เครือข่ายวิชาอาชีพ

5.4.6 เครือข่ายธุรกิจ

5.4.7 เครือข่ายสื่อสารมวลชน

5.4.8 เครือข่ายนักฝึกอบรม

5.4.9 เครือข่ายการประมวลและสังเคราะห์องค์ความรู้ระดับชาติ

5.4.10 เครือข่ายภาคสาธารณะ

5.4.11 เครือข่ายวิชาการ

5.4.12 เครือข่ายองค์กรนโยบายของรัฐ

5.4.13 เครือข่ายผู้ทรงคุณวุฒิ

ความสัมพันธ์ของเครือข่ายการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ นี้ ต่อมาได้พัฒนาเป็นแนวความคิดในลักษณะพหุภาคี ซึ่งไม่ได้ให้ความสำคัญเฉพาะเรื่องของการเรียนรู้เท่านั้น

แต่อย่างไรก็ดีการกล่าวถึงเครือข่ายการเรียนรู้ นั้น เป็นการกล่าวถึงความสัมพันธ์ของบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่ม และกลุ่มกับกลุ่ม ในเชิงของการเรียนรู้ร่วมกันอย่างใกล้ชิดในประเด็นใด

ประเด็นหนึ่ง ซึ่งไม่เพียงแต่การแก้ปัญหาเท่านั้น แต่ยังหมายรวมไปถึงการเรียนรู้ในเรื่องอื่น ๆ ของชุมชนด้วย

จากการทบทวนองค์ความรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ สามารถสรุปแนวคิดได้ว่า เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคล องค์กรและแหล่งความรู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ จนเป็นระบบที่เชื่อมโยงกัน ก่อให้เกิดการพัฒนา การประยุกต์ ความรู้ใหม่ ๆ และต้นตอที่จะนำไปแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้จะเกิดขึ้นจากการเริ่มก่อตัวเป็นกลุ่มในชุมชน มีการเชื่อมโยงกันระหว่างองค์กร ที่จะร่วมคิด ร่วมสนทนา ให้ความสนใจในประเด็นปัญหา ร่วมกัน จนเกิดมีองค์กรต่าง ๆ เข้ามาร่วมสร้างกิจกรรมการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนขึ้น จนกระทั่งแผนการพัฒนาในปัจจุบันได้มองเห็นว่าเครือข่ายการเรียนรู้จะเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้ ให้เกิดการพึ่งตนเองของชุมชน

ตอนที่ 3 แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการพัฒนาไว้ว่า การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศทางสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเรา จะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไปช่วยโดยที่เขาคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริง ๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจ หลักการของการเข้าไปพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง (อ้างถึงในสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ , 2538 : 22)

งานพัฒนาในความหมายที่แท้จริงนั้นจะต้องไม่ถือว่าประชาชนเป็นเพียงวัตถุ (object) สำหรับรองรับการพัฒนา หากแต่ต้องถือว่าประชาชนนั่นเองเป็นองค์ประธาน (subject) ของการพัฒนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า งานพัฒนานั้นต้องมีชิ้นงานที่กระทำโดยบุคคลภายนอก แต่ต้องเป็นงานที่ประชาชนเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วม ดังนั้นเป้าหมายของการพัฒนาจึงต้องเป็นการช่วยให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง (กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ , 2530 : 11)

การพัฒนาประเทศไทยในช่วงตั้งแต่พุทธศักราช 2504 หรือตั้งแต่ได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2539 : 1) ได้สรุปผลของการพัฒนาว่าเป้าหมายหลักของการพัฒนาประเทศคือ การ

มุ่งเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยได้ใช้ความได้เปรียบด้านทรัพยากรธรรมชาติ แรงงานราคาถูก และเงินทุนเป็นฐานในการพัฒนา ซึ่งปรากฏว่าประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง เศรษฐกิจไทยขยายตัวในระดับที่สูงตลอดมาอย่างต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาในลักษณะดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกระจายรายได้ ปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ปัญหาด้านความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ฯลฯ ซึ่งส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนไทยและการพัฒนาประเทศในระยะยาว

สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นต่าง ๆ ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า สภาพของการพัฒนาที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยในปัจจุบันค่อนข้างจะเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงผลของการดำเนินการพัฒนาที่แตกต่างไปจากแนวทางการพัฒนาดั้งเดิม ที่ดำเนินมาตั้งแต่สมัยก่อนที่จะมีการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก กล่าวคือ แนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศของประเทศไทยนับตั้งแต่มีแผนพัฒนาเกิดขึ้นอาศัยการพึ่งพิงจากต่างประเทศมากกว่าที่จะพึ่งตนเอง

1. แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง : จุดกำเนิด

แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเองมีจุดเริ่มต้นจากแนวคิดการพัฒนาประเทศของกลุ่มประเทศโลกที่สามอันมีผู้นำที่สำคัญได้แก่ ประธานาธิบดีจูเลียส ไนเรเร แห่งประเทศแทนซาเนีย และประธานเหมา เจ๋อตง แห่งประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยเป็นแนวคิดของการพัฒนาที่ต้องการให้ประเทศตนได้หลุดพ้นจากภาวะยากลำบากในทางเศรษฐกิจที่ถูกกดขี่และเอารัดเอาเปรียบจากประเทศที่เข้มแข็งทางเศรษฐกิจ

กรณีของประเทศแทนซาเนียที่อยู่ในอาณานิคมของอาหรับ เยอรมันและอังกฤษ ราว 150 ปีและได้รับเอกราชเมื่อ ค.ศ.1961 ซึ่งอยู่ในภาวะยากลำบากในเชิงเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก โดยถูกคุกคามด้วยภาวะยากลำบากและผลต่อเนื่องจากถูกกดขี่ ทำให้ประชาชนขาดแคลนอาหาร ความรู้และโครงสร้างพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ อู๋นตา นพคุณ (2528:7-8) ได้กล่าวถึงแนวการพัฒนาประเทศแทนซาเนีย ขณะนั้นว่า ประธานาธิบดี Julius K.Nyerere ได้ออกประกาศ Dar es Salaam ในประกาศนี้ได้กล่าวถึง "การพัฒนาขึ้น เพื่อมนุษย์ โดยมนุษย์และของมนุษย์" (development is for man, by man, and of man) ยึดหลักการปกครองตนเอง (self-autonomy) หลักการพึ่งตนเอง (self-reliance) และหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน (peoples' participation) "กลยุทธ์ในการพัฒนาตามหลักการนี้ หมายถึง การพัฒนาโดยความเพียรพยายามของประชาชนเองที่จะเผชิญกับปัญหานั้น"

ประการ ที่เกิดขึ้นในส่วนต่างของสังคม"และให้ความหมายของการพึ่งตนเอง (self-reliance) เพื่อเน้นว่า "ประชาชน นั้นไม่ใช่สิ่งที่จะถูกกระทำหรือไม่ใช่ผู้ที่จะถูกพัฒนาหรือถูกผู้อื่นสั่งสอนได้ ประชาชนเองเท่านั้นที่จะพัฒนาและเรียนรู้ด้วยกระบวนการคิดไตร่ตรอง หาทางเลือก เพื่อแก้ไขปัญหา และลงมือกระทำเอง เป้าหมายของกระบวนการนี้คือ การปลดปล่อยตัวเองจากข้อจำกัดต่าง ๆ และเพิ่มทักษะตนเองในการควบคุมสภาพแวดล้อม (People cannot be developed or educated. They must develop and educate themselves through a process of thinking, problem-solving , and action. The goal of this is a liberation from constraining forces and increased power over environment.)(Institution for International Studies in Education, Michigan State University, 1981 : 3)

ในอีกกรณีหนึ่งได้แก่ การประกาศแนวคิดการพึ่งตนเองของประธานเหมา เจ๋อตง ในปี ค.ศ. 1945 ที่ว่า "tzu li keng sheng" (regeneration through our own efforts) ซึ่งอาจแปลได้ว่า เราจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยความพยายามของเรา กรณีนี้หากย้อนกลับไปพิจารณาบริบทของประเทศจีนในขณะนั้นก็จะพบกับภาวะความยากลำบากเช่นเดียวกับประเทศแทนซาเนีย ความพยายามที่ดีที่สุดในการพัฒนาประเทศ จึงเป็นความพยายามที่จะสร้างและพัฒนาประเทศด้วยพลังกำลังและศักยภาพของตนเอง หรือเป็นการพัฒนาตามแนวคิด walking on two legs หมายถึง การก้าวเดินด้วยสองขาของตน เนื่องจากประเทศจีนขณะนั้นต้องพึ่งพาเทคโนโลยี เครื่องจักร การช่วยเหลือจากสหภาพโซเวียตมาก การดำเนินงานดังกล่าวจึงก่อให้เกิดระบบคอมมิวนิสต์หรือการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนนั่นเอง (Roland Berger, 1970:9 อ้างถึงใน ปรานี หมอนทองแดง, 2534:12)

แนวคิดการพึ่งตนเองมิได้จำกัดแต่เพียงสองประเทศดังกล่าว ท่านรัฐบุรุษแห่งอินเดีย ท่านมหาตมะ คานธี ก็ได้ใช้แนวคิดดังกล่าวที่เรียกว่า "สวเทตี" ซึ่งเป็นหลักการสำคัญที่ว่า การพึ่งตนเองเป็นสาระและแก่นแท้ทั้งต่อชีวิตของปัจเจกชนและสังคม ตราบโตที่ยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ตราบนั้นก็ต้องอาศัยผู้อื่น และจะต้องถูกเอาเปรียบไม่ว่าโดยทางตรงก็โดยทางอ้อม เมืองเอาเปรียบชนบท ประเทศพัฒนาแล้วเอาเปรียบประเทศที่กำลังพัฒนา การใช้แรงงานเพื่อผลิตสิ่งที่เราบริโภคจะช่วยให้เราแยกแยะได้ว่า อะไรคือสิ่งที่จำเป็นต่อชีวิต (รสนา โตสิตระกูล , 2524 : คำนำ) นอกจากนี้ คานธี ได้ให้ความสนใจในหน่วยสังคมระดับหมู่บ้านในอินเดียที่ประสบความสำเร็จแบบหมู่บ้านพึ่งตนเองที่เรียกว่า หมู่บ้านสวราช โดยมีความคิดรวบยอดในการดำเนินการว่า หมู่บ้านดังกล่าวจะมีความสมบูรณ์ในตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพิงเพื่อนบ้านในเรื่องของปัจจัยการดำรงชีวิต แต่มีการพึ่งพาอาศัยกันในเรื่องอื่น ๆ ที่จำเป็นต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นั่นคือเป็นการสร้างความพอ

เพียงในเรื่องของอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย โดยมีเป้าหมายสุดท้ายร่วมกันว่า หากหมู่บ้านดีขึ้น ประเทศก็จะดีขึ้นตามไปด้วย

โดยสรุป แนวคิดการพึ่งตนเองจึงมีจุดกำเนิดมาจาก ความพยายามที่จะพัฒนาประเทศ ด้วยพลังและศักยภาพของตนเองหรือชุมชน เพื่อเป็นการลดภาระการพึ่งพาความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ จากภายนอกชุมชน อันจะก่อให้เกิดการไหลออกของปัจจัยผลผลิตที่เป็นส่วนเกินจากการผลิตในชุมชน และหลีกเลี่ยงการสร้าง ความสูญเสียทางวิถีชีวิตของคนในชุมชนจากการเลือนไหลเข้ามา และผสมผสานต่อกันของวัฒนธรรมจากภายนอกชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นการลดภาวะยากจนและถูกกดขี่ของประเทศหรือชุมชนอีกด้วย

การพึ่งตนเองจึงก่อให้เกิดความเป็นเอกราชในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของแต่ละประเทศหรือชุมชน ก่อให้เกิดความเป็นอิสระในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของประเทศหรือชุมชน ตลอดจนรวมถึงการบังคับการผลิต การหลีกเลี่ยงจากดุเดือดของผลผลิตส่วนเกิน การถูกบีบบังคับให้บริโภคสินค้าที่ไม่มีความจำเป็นต่อการดำเนินวิถีชีวิตของประชาชนในประเทศหรือชุมชน และการบีบบังคับหรือชี้นำนโยบายและทิศทางในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศและชุมชนอีกด้วย

2. ความหมายของการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเอง มีผู้ให้ความหมายไว้เป็นนัยต่าง ๆ โดยสรุปได้ดังนี้

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2529 : 3) ให้ความหมายไว้ว่า

- 1) การพึ่งตนเองเป็นความสามารถที่เป็นตัวของตัวเองในทางความคิด โดยมีทัศนะ มองปัญหาต่าง ๆ การตัดสินใจด้วยตนเอง
- 2) ในการตัดสินใจดำเนินการโดยสถาบันของชุมชน เพื่อประโยชน์ของชุมชนทั้งในด้านการแก้ปัญหาและในด้านการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน
- 3) เป็นการพึ่งตนเองที่ไม่นำไปสู่การพึ่งพา เป็นการพึ่งพาอาศัยกันอย่างรู้เท่าทัน
- 4) กรอบการมองจะต้องไม่มุ่งแข่งขันกันหรือไม่มุ่งครอบงำเหนือกว่าแต่เป็นการสู่ความเป็นไทต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

เสน่ห์ จามริก (2529 : 26-27) ให้ความหมายโดยสรุปไว้ว่า เป็นการกำหนดยุทธศาสตร์และนโยบายการพัฒนาให้มีความสมดุลระหว่างภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม

วิธีดวงศ์ ณ ป้อมเพชร (2529 : 1) กล่าวไว้ในเชิงการพัฒนาเศรษฐกิจว่า การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจหมายถึง ความสมดุลระหว่างขีดความสามารถของสิ่งต่างๆ เหล่านี้

- 1) การผลิตกับขอบเขตของการบริโภค
- 2) การออมกับขอบเขตของการลงทุน
- 3) มูลค่าของสินค้าและบริการที่พึงส่งออกและพืงนำเข้า

และกล่าวเพิ่มเติมว่าประเทศที่พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ จะมีลักษณะดังต่อไปนี้

- 1) ผลิตสินค้าและบริการได้อย่างเพียงพอต่อความต้องการพื้นฐานภายในประเทศ
- 2) รักษาดุลการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกับโลกภายนอกได้
- 3) สามารถลงทุนขยายพลังการผลิตด้วยเงินออมภายในประเทศ และด้วยทรัพยากรของ

ตนเอง

Galtung. (1981 : 174-196) กล่าวว่า การพึ่งตนเองหมายถึง

- 1) ความเป็นตัวของตัวเอง (independence) หมายถึงความเป็นอิสระ (autonomy) อันประกอบไปด้วยความเชื่อมั่นในตนเอง ความมีอย่างพอเพียงในทางเศรษฐกิจในระดับสูง และความไม่เกรงกลัว
- 2) ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (interdependence) หมายถึง ความเสมอภาคอันเป็นลักษณะของความร่วมมือกันที่ไม่ก่อให้เกิดแบบแผนใหม่ของการพึ่งพา

แนวคิดของ Galtung จึงมีลักษณะของการผสมผสานอย่างกลมกลืนกันระหว่างความเป็นตัวของตัวเอง (independence) กับความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (interdependence) และความเสมอภาค นอกจากนี้แนวคิดของ Galtung ยังเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกันกับแนวคิดของ กาญจนา แก้วเทพ (อ้างถึงในโอวาท สุทธนารักษ์, 2531) และอุทัย ดุลยเกษม (อ้างถึงใน โอวาท สุทธนารักษ์, 2529) ซึ่งสรุปได้ว่า

- 1) การพึ่งตนเอง มีลักษณะเหมือนเหรียญ 2 ด้านที่แยกไม่ออก คือ มีทั้งการพึ่งตนเอง และพึ่งผู้อื่นในเวลาเดียวกัน
- 2) การพึ่งพาดังกล่าวมีลักษณะเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (interdependence) มากกว่าการพึ่งพา (dependence)
- 3) การพึ่งพาอาศัยดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองด้วย

4) ลักษณะของการจัดการศึกษาที่จะกระตุ้นให้ประชาชนในสังคมมีการพัฒนาในสิ่งต่อไป

- 4.1) มีจิตใจใฝ่รู้ (enquiring mind)
- 4.2) มีความสามารถในการเรียนรู้จากการกระทำของผู้อื่น
- 4.3) มีความสามารถในการปฏิเสธหรือปรับปรุงสิ่งที่เรียนรู้จากผู้อื่นให้เหมาะสมกับความต้องการของตน
- 4.4) มีความมั่นใจในสภาพความเป็นอยู่หรือฐานะของตน หรือมีความมั่นใจในตนเองว่ามีความสามารถทัดเทียมกับผู้อื่น ในการกระทำการใด ๆ

โอวาท สุทธนารักษ์ (2531 : 19) ให้ความหมายของคำว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง ภาวะที่บุคคลในชุมชนสามารถใช้ศักยภาพหรือความสามารถของบุคคลในชุมชนนั้นเองเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาของตนเองเพื่อประโยชน์สุขร่วมกันของบุคคลในชุมชน โดยได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของสังคมภายนอกน้อยที่สุด

เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบของการพึ่งตนเองแล้ว พบว่า สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538:(2)4-5) ซึ่งได้รับมอบหมายจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติให้ดำเนินโครงการวิจัยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท ได้ทำการวิจัยเพื่อกำหนดกรอบความคิด ว่าชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้จะต้องประกอบด้วยการพึ่งตนเอง 5 ด้าน (TERMS) คือ

1) ด้านเทคโนโลยี (Technology : T) มีลักษณะเหมาะสมในสภาพชนบท ซึ่งอาจรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีความทันสมัยหากแต่ควบคุมได้ และควรเป็นเทคโนโลยีที่ผ่านการวิจัยและพัฒนาภายในประเทศ

2) ด้านเศรษฐกิจ (Economic : E) อยู่ในลักษณะที่สามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการและขีดความสามารถการสนองความต้องการ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมีประสิทธิภาพในการแข่งขันกับภายนอก สามารถในการออมและการลงทุน สามารถรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและการตลาด ตลอดจนมีการวางแผนสำหรับอนาคตด้วย

3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Resource :R) ควรใช้อย่างอุดมสมบูรณ์ หรือสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีคุณภาพของระบบนิเวศน์ และอยู่ในสภาพที่สามารถฟื้นฟูได้

4) ด้านจิตใจ (Mental : M) คนในชุมชนควรมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่พัฒนา มีความรู้และความสามารถในการประยุกต์ มีคุณภาพ ลดละอบายมุขและมีความขยันหมั่นเพียร

5) ด้านสังคมวัฒนธรรม (Social : S) ชุมชนมีภาวะผู้นำดี การมีส่วนร่วมสูง มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม มีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง รวมทั้งมีความรู้และข่าวสารที่เท่าทันโลกภายนอก การพึ่งตนเอง ทั้ง 5 ด้านนี้ จะต้องมีการบูรณาการสร้างความสามารถของชุมชน (BAN) 3 กระบวนการ คือ

1) การสร้างความสมดุลของสาระการพึ่งตนเอง (Balance : B) เป็นความสอดคล้องความกลมกลืนระหว่างเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคมวัฒนธรรม

2) การสร้างความสามารถในการจัดการ (Ability : A) เป็นการวิเคราะห์ การวางแผนและการจัดระบบชุมชน โดยเฉพาะเรื่องสาระการพึ่งตนเองทั้งนี้ชุมชนอาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกเพื่อขอความคิดเห็นและการสนับสนุน

3) การสร้างเครือข่ายการทำงาน (Net-working : N) เป็นความสัมพันธ์ของชุมชนและองค์กรเครือข่าย ให้ชุมชนมีพลังในการจัดการชุมชนเพื่อความสมดุลของการพึ่งตนเอง

ลักษณะสำคัญของการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2530:10) สรุปได้ดังนี้

- 1) สามารถกำหนดเป้าหมายและการตัดสินใจของตนเองได้
- 2) ยืนอยู่บนความสามารถของตนเองได้
- 3) สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ได้
- 4) มีความสามารถที่จะพึ่งตนเอง

การเกิดแนวคิดการพึ่งตนเองได้นั้น กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530:33) กล่าวไว้ในรายงานการวิจัยเรื่อง การพึ่งตนเอง : ศักยภาพในการพัฒนาของชนบท สรุปได้ว่าการก่อให้เกิดแนวคิดดังกล่าวในชุมชนได้นั้น เกิดจากองค์ประกอบกลไก 4 ประการด้วยกันคือ

- 1) การสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านตระหนักถึงศักยภาพในการช่วยเหลือตนเองที่มีอยู่
- 2) การระดมและสามารถเข้าไปใช้แหล่งทรัพยากรต่าง ๆ
- 3) การจัดรูปแบบองค์กรแบบใหม่ทั้งด้านเศรษฐกิจและด้านอื่น ๆ
- 4) การจัดรูปแบบความสัมพันธ์แบบการมีส่วนร่วม

สำหรับเงื่อนไขที่จะทำให้การพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านให้มีความเป็นไปได้สูงนั้นมี 6 ประการคือ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540 : 78-85)

1) การพัฒนาจะต้องเป็นแบบกลุ่ม คือมีการช่วยเหลือกันและกัน มีจำนวนสมาชิกในกลุ่มมากพอ (collective)

- 2) มีจิตสำนึกที่จะช่วยเหลือกันและกัน (mutual aid)
- 3) การผลิตซ้ำจิตสำนึกที่จะช่วยเหลือกันและกันให้กับชนรุ่นต่อไป
- 4) การรวมตัวกันในรูปสหพันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
- 5) การประสานวัฒนธรรมกับชุมชนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
- 6) ชุมชนมีความสัมพันธ์เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เพราะสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เป็นปัจจัยสำคัญในการพึ่งตนเองของชาวบ้าน

3. แนวทางการดำเนินกิจกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง

การดำเนินกิจกรรมใด ๆ เพื่อการพึ่งตนเองนั้น เมื่อพิจารณาจากความหมายและแนวคิดของการพึ่งตนเองแล้ว กล่าวได้ว่า ต้องมีจุดเน้นที่การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน และแกร่งเพียงพอที่จะต่อสู้กับแรงกดดันที่มาจากภายนอกชุมชนได้ ซึ่งประเวศ วะสี (2530 : 33-35) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการหรือเบญจขันธ์ของชุมชนในการพัฒนาชุมชนและสังคมที่พึงประสงค์ไว้ในงานเขียนของท่านชื่อพุทธเกษตรกรรมกับศาสนาสันติสุขในสังคมไทยไว้ดังนี้

- 1) จิตใจที่มีเป็นธรรม
- 2) แบบแผนการผลิต
- 3) ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม
- 4) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ
- 5) ชีวิตชุมชนและวัฒนธรรม

รายละเอียดขององค์ประกอบทั้งห้านี้ ท่านได้อธิบายไว้ ดังนี้

1) จิตใจที่มีเป็นธรรม หมายถึง จิตใจที่มีธรรมะ มีความขยันหมั่นเพียรไม่กลัวลำบาก ไม่โลภมาก มีสันโดษธรรม ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย จะกำหนดแบบแผนการผลิต และทำให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ

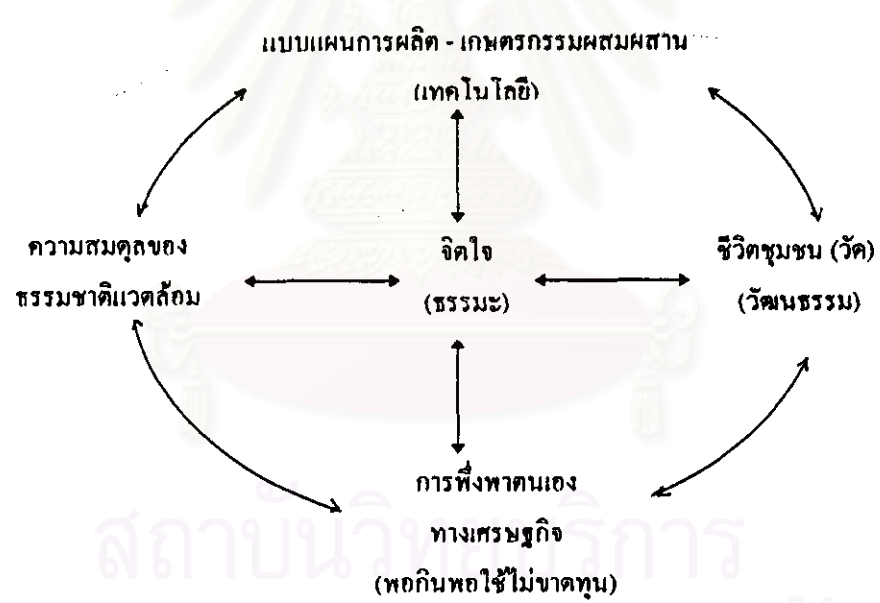
2) แบบแผนการผลิต หมายถึง กำหนดแบบแผนการผลิต ให้เป็นแบบการผลิตเพื่อกินเอง ใช้เอง ทำให้ต้องทำหลายอย่าง เป็นเกษตรกรรมผสมผสาน ซึ่งทำให้มีกินมีใช้ครบ และธรรมชาติแวดล้อมมีความสมดุล

3) ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม หมายถึง ความสมดุลที่เกิดขึ้นเพราะแบบแผนการผลิตที่คำนึงถึงความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม และขึ้นอยู่กับจิตใจมนุษย์ที่ไม่โลภมาก และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

4) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หมายถึง เป็นระบบการผลิตแบบใช้เองกินเอง ความสมดุลธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อมกับพฤติกรรมที่ไม่ฟุ่มเฟือย ทำให้เศรษฐกิจได้สมดุล พอกินพอใช้ ไม่ขาดทุน ไม่เป็นหนี้สิน จึงมีชีวิตที่สงบสุข มีเวลา และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

5) ชีวิตชุมชนและวัฒนธรรม หมายถึง ระบบชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว มีอาหารการกินที่เหลือเพื่อ มีเวลาที่จะช่วยเหลือกัน สันสันทนกัน และเกิดการผลิิตทางวัฒนธรรมของชุมชนขึ้น คือ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีการช่วยเหลือกัน มีสถาบันทางครอบครัวที่มั่นคง มีการนับถือลำดับอาวุโสและผู้เฒ่าผู้แก่ มีวัดเป็นสถาบันของชุมชนที่ช่วยพัฒนาจิตใจ เป็นศูนย์กลางทางการศึกษา ทางการสาธารณสุข ทางศิลปะและวัฒนธรรม เป็นสถานสังคมสงเคราะห์ และเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ

องค์ประกอบทั้งห้าสามารถนำมาเขียนในลักษณะของแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ต่อกันกับแนวคิดในการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทั้งห้าของชุมชนที่จะพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

4. การพึ่งตนเอง : ทางเลือกการพัฒนา

การพัฒนาที่ผ่านมาก็คือ การถูกครอบงำด้วยอุดมการณ์แห่งการพัฒนาศูนย์ใหม่ที่เน้นการกระตุ้นให้เกิดกิเลสและความโลภ (ประเวศ วะสี, 2530 : 35) และจริยธรรมแห่งความกลัว (พระ

ธรรมปฏิภ (ปยุตต ปยุตโต), 2537 : 4) ซึ่งส่งผลให้มนุษย์ สังคม และธรรมชาติที่เคยอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนกัน ต้องแยกส่วนออกไปเป็นเสี่ยง ๆ และทำงานไม่ประสานกัน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ทำให้เกิดความทุกข์แก่ชีวิตและสังคมในที่สุด

หนทางในการที่จะให้มนุษย์ สังคม และธรรมชาติอยู่รอดร่วมกันได้ก็คือ การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนด้วยการพึ่งตนเอง ดังพุทธศาสนาสุภาสิตว่า อตฺตาทิ อตฺตโน นาโถ แปลว่า ตนเป็นที่พึ่งของตน กรณีเช่นนี้ผลที่ได้ก็คือ ชุมชนยั่งยืน นั่นเอง ซึ่งบทนำของวารสารหมู่บ้าน (มกราคม 2539 : 2) กล่าวว่า การพึ่งตนเองหมายถึง การกำหนดอนาคตของชุมชนที่วางอยู่บนแนวคิด และทิศทางของการพัฒนาที่นำไปสู่ความเป็นอิสระของหมู่บ้าน การพึ่งตนเองได้ โดยระบบการจัดการของชุมชนในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ที่ชุมชนเป็นผู้เรียนรู้ ผู้เลือกสรร ผู้วางแผน ผู้ปฏิบัติ และรับผลจากการปฏิบัตินั้น ๆ โดยใช้วิธีการที่มีพื้นฐานจากระบบคิดเดิมของชุมชนหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ผสานเข้ากับวิธีการและระบบการจัดการสังคมแนวใหม่ ทำให้แนวทางการพัฒนาตนเองของชาวบ้าน มีลักษณะดังนี้

- 1) มีความเป็นองค์รวมของสรรพสิ่ง เป็นพื้นฐาน มีความเด่นชัดในแนวทางเฉพาะด้าน เป็นทางเลือก
- 2) เห็นคุณค่าของคนและสรรพสิ่ง อันหมายถึงทรัพยากรและเทคโนโลยีต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการมีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งมีได้หมายถึงระบบการจัดการงานเพียงด้านเดียว แต่มีระบบการบริหารและพัฒนาที่มี คน เป็นแกนกลางในการพัฒนา
- 3) เป็นการพัฒนาแบบครบถ้วน พัฒนาทุกด้านไปพร้อมกัน โดยมีการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นเป้าหมายใหญ่
- 4) เน้นการกระจายการพัฒนาไปสู่ทุกส่วนของชุมชน ไม่ใช่ระบบที่ให้โอกาสแก่ผู้ที่เหนือกว่าทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง

ในบทบรรณาธิการดังกล่าวได้หยิบยกแนวคิดของประเวศ วะสี จากงานเขียนของท่านชื่อ วัฒนธรรมกับการพัฒนา มาปิดท้ายว่า ความยั่งยืนในความหมายของชุมชนจึงไม่แบ่งแยกหรือเน้นเพียงด้านใดด้านหนึ่ง แต่เป็นความยั่งยืนของคนและสังคมชุมชน เพราะเป็นการพัฒนาที่มีความต่อเนื่องจากรากฐานทางวัฒนธรรมของตนเอง ธรรมชาติหรือความจริงของสรรพสิ่งทั้งหมดจึงไม่แยกส่วน แต่เชื่อมโยงเป็นเรื่องเดียว เศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เชื่อมโยงเป็นเรื่องเดียวกัน เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้เชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการทางสังคม ก็จะทำให้เกิดความสมดุลหรือสังคมที่ยั่งยืน

แนวคิดดังกล่าว เมื่อนำมาพิจารณาผนวกกับแนวคิดของ Dudley Seers (อ้างถึงในปกรณัมปริยากร, 2526) ที่ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพยายามในการพึ่งตนเองแล้ว จะพบว่า Seers ได้กล่าวถึงลักษณะของความพยายามไว้ ดังนี้

1) เป็นการลดการพึ่งพาด้านการนำเข้าสำหรับสินค้าและบริการที่จำเป็นด้านอาหาร น้ำมันและผลิตภัณฑ์ปิโตรเลียม บัณฑิตหรืออุปกรณ์การผลิตสินค้าประเภททุน (capital equipment) และที่สำคัญคือ ลดการพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ ที่มาจากต่างประเทศ

2) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบและระบอบในการบริโภค และการเพิ่มสมรรถนะด้านการผลิต

3) การกระจายรายได้ ในลักษณะของการกำหนดนโยบายที่จะเปลี่ยนวิถีในการดำเนินชีวิตของคนที่มีระดับรายได้สูง โดยการใช้นโยบายภาษี นโยบายด้านราคา การชกแจงใจ และในกรณีที่เป็นจำเป็น อาจต้องใช้วิธีการแบ่งปัน (rationing) บัณฑิตการผลิตที่สำคัญด้วย

4) ในบางประเทศ รัฐอาจจำเป็นต้องใช้นโยบายการควบคุม และการเป็นเจ้าของกิจการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการเพิ่มความสามารถและความพยายามในการเจรจาต่อรองกับบริษัทข้ามชาติ (transnational corporations)

5) การดำเนินนโยบายทางวัฒนธรรม (cultural policy) เพื่อที่จะลดภาวะการพึ่งพาทางวัฒนธรรม (cultural dependence) ที่เคยมีต่อประเทศมหาอำนาจ

แนวคิดของ Seers เมื่อนำมาวิเคราะห์แล้ว จะพบว่า โดยสาระสำคัญไม่มี ความแตกต่างไปจากแนวคิดของ ประเวศ วะสี หากแต่มีมุมมองที่ต่างจากกัน โดยแนวคิดของ Seers เป็นการมองจากบนลงล่าง (top-down approach) แต่แนวคิดของ ประเวศ วะสี เป็นการมองจากล่างขึ้นบน (bottom-up approach) แต่จุดสุดท้ายของแต่ละมุมมองก็คือ ความพยายามในการให้ชุมชนสามารถที่จะยืนได้ด้วยขาของตนเอง หรือการที่ชุมชนสามารถที่จะพึ่งตนเองได้นั่นเอง

การดำเนินการให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้นั้น วิตนี คิลตระกูล (2537:13) ได้นำแนวคิดขององค์การยูเนสโกมาแปลในชื่อว่า การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต และนำเสนอว่า อย่างน้อยที่สุดน่าที่จะมียุทธศาสตร์หลักในการดำเนินการ ดังนี้

1) การมีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและเข้าร่วมในการพัฒนา

2) การกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน

3) การเชื่อมโยงกระบวนการและวิถีชีวิตกับรูปแบบที่มีการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดความประสานกลมกลืนกันในวิถีชีวิต

4) การปฏิบัติที่ต้องเป็นไปอย่างจริงจัง
 ยุทธศาสตร์หลักเหล่านี้จะทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้และนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ซึ่งโดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่า แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง เป็นแนวคิดของการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐานการพัฒนา (community-based development approach) ด้วยการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม โดยเน้นการอยู่ร่วมกันอย่างประสานกลมกลืนให้เป็นไปอย่างสมดุลกันทั้งภายนอกและภายใน และเน้นการอยู่รอดได้ด้วยตนเองและมีความสุขร่วมกันทั้งในระดับชุมชน สังคม และประเทศชาติ

แนวทางในการพัฒนาดังกล่าว หากนำแนวคิดในเชิงกลยุทธ์มาผนวกรวมเข้าด้วยกันกับแนวคิดการพัฒนาที่ได้นำเสนอไปทั้งหมดข้างต้นแล้ว อาจนำเสนอในภาพรวมของกลยุทธ์จากแนวคิดของ อภิชาติ พันธเสน (2528 : 40) ซึ่งได้นำเสนอเป็นรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เรื่องการศึกษากับการมีงานทำ โดยเปรียบเทียบกลยุทธ์จากสองแนวคิดได้ดังตารางข้างล่างนี้

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบกลยุทธ์การพัฒนาชนบทที่ผ่านมาแต่เดิมกับกลยุทธ์จุลภาคของนวัตกรรมใหม่ใน กรณีศึกษา

ประเด็นเปรียบเทียบ	กลยุทธ์พัฒนาแต่เดิม	กลยุทธ์พัฒนาโดยชาวบ้าน
1. มองปัญหาการพัฒนา	ชาวบ้านเป็นตัวปัญหา ดังนั้น ปัญหาจึงอยู่ที่ระดับปัจเจกบุคคล	ปัญหามาจากระบบ โครงสร้าง และเหตุปัจจัย
2. ความหมายของการพัฒนา	เป็นการช่วยเหลือโดยองค์กรภายนอก	เป็นการแก้ปัญหา โดยกลุ่มคนที่ประสบปัญหา
3. คติ	สงเคราะห์บรรเทาทุกข์จากผู้ให้ไปยังผู้รับ (เป้าหมายคือ วัตถุ)	ช่วยตนเอง เป็นการสงเคราะห์ เพื่อการพัฒนา (เป้าหมายคือ คน)
4. ขอบเขต เป้าหมาย และวิธีการ	ทั่วไปทั้งพื้นที่หรือหมู่บ้านโดย ไม่ค้ำนึ่ง และไม่จำแนกกลุ่มคน	มุ่งที่กลุ่มคนยากจนและชุมชน
5. ผู้นำการเปลี่ยนแปลง	เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้ดำเนินการ ตามนโยบายจากส่วนกลาง/ ผู้นำทางการเมือง	นักพัฒนาผู้นำตามธรรมชาติเช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ พระสงฆ์ (ในฐานะ ผู้กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
6. ความรู้ที่เป็นพื้นฐาน	ความรู้จากผู้รู้ ภายนอกที่วาง กรอบให้	ภูมิความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสม กันมา
7. หน่วยดำเนินการ	องค์กรที่ราชการมีคำสั่ง หรือ มีกฎรองรับ จดทะเบียน	องค์กรธรรมชาติในหมู่บ้าน
8. ประเภทกิจกรรม	เป้าหมายหลายๆ อย่าง ทั้งด้าน ความมั่นคง การเมือง และ เศรษฐกิจ หรือจำเพาะอย่างไร้	มุ่งหมายเพื่อการศึกษาและ ความตื่นตัว และเพิ่มขีดความสามารถของตนเองด้วยเสมอ
9. การมีส่วนร่วม	ชาวบ้านเข้ามาร่วมมือกับแนว ทางที่วางไว้โดยราชการหรือ องค์กรภายนอก พระสงฆ์และ ครูสนับสนุนตาม	เข้าไปสนับสนุนกิจกรรมที่สืบ เนื่องอยู่แล้วของชุมชน (พระ สงฆ์ ชาวบ้าน ครู)
10. โครงสร้างการบริหาร	การกำกับ แนะนำ ทางแนวตั้ง จากเบื้องบน (ราชการ)	ประสานระดับต่างๆ ในรูป การมการ โดยเน้นการตัดสินใจขององค์กรประชาชน

ตอนที่ 4 ตัวอย่างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน

เครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน อาจเรียกได้ว่าเป็นรูปธรรมหนึ่งของแนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง เป็นวิธีการที่คนในชุมชนสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่ม และกลุ่มกับกลุ่ม เพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่จะหาทางออกของปัญหาที่ตนหรือชุมชนของตนกำลังเผชิญอยู่ โดยไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน มุ่งช่วยตนเองให้หลุดพ้นจากปัญหา โดยองค์ความรู้ที่สั่งสมมาภายในชุมชน และอาจเลือกเอาองค์ความรู้ภายนอกชุมชนบางส่วนมาปรับใช้ในกระบวนการแก้ปัญหาของตน ลักษณะของการแก้ไขปัญหาเป็นการเรียนรู้ไปแก้ปัญหาไป ซึ่งกรณีตัวอย่างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนที่ควรศึกษาได้แก่

1. กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านอำเภอสิเกาและสมาคมหยาดฝน

โครงการศึกษายุคโลกาภิวัตน์ (คณะศึกษาโครงการการศึกษายุคโลกาภิวัตน์, 2539 : 61-66) ได้เสนอตัวอย่างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง สามารถสรุปให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จคือ ชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง ประสบปัญหาความยากจนจากการประกอบอาชีพประมง สมาคมหยาดฝน ซึ่งเป็นองค์กรเอกชนได้เข้ามาเริ่มงานกับชุมชนแห่งนี้โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการยกระดับการเรียนรู้เพื่อให้ชาวประมงพื้นบ้านคิดวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุ และหาทางแก้ไขด้วยตนเอง มีใช้การรับเอาคำตอบของการแก้ปัญหามาจากภายนอก สมาคมหยาดฝนได้ดึง นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้นำและชาวบ้านมาร่วมเวทีการพูดคุยอย่างสม่ำเสมอ ผลจากการวิเคราะห์ของชุมชน ทำให้ผู้นำในชุมชนได้ข้อสรุปว่า ถ้าจะให้เกิดความมั่นคงในการทำประมงชายฝั่ง จะต้องฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ผู้นำชาวบ้านของบ้านแหลมมะขาม บ้านทุ่งทอง และบ้านแหลมไทร อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง จึงได้เริ่มงานการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2528 เพราะพบปัญหาว่า การใช้ทรัพยากรประมงแบบทำลายล้างจะก่อให้เกิดปัญหากับตนเองและชุมชนในระยะยาว จึงได้รณรงค์และต่อต้านห้ามปรามให้หยุดใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มนายทุนที่มีเรืออวนลากอวนรุน ต่อมาผู้นำชาวบ้านได้เริ่มรณรงค์ให้มีการปลูกป่าชายเลนโดยพึ่งตนเองเป็นหลัก และพยายามทำความเข้าใจกับชาวบ้าน เจ้าหน้าที่รัฐ และคนภายนอก ผลการดำเนินงานทำให้เกิดป่าชายเลนชุมชนขึ้น ผลจากการฟื้นฟูป่าชายเลนอนุรักษ์หญ้าทะเลทำให้ชาวบ้านเกิด

ความมั่นใจมากขึ้น เกิดองค์กรชุมชน เกิดการเรียนรู้ ต่อมาจังหวัดได้ประกาศให้เป็นเขตห้ามทำการประมงผิดกฎหมายทำให้มีสัตว์น้ำชุมชุม และชาวบ้านเริ่มให้ความร่วมมือกันมากขึ้น

การรวมตัวของกลุ่มชาวประมงพื้นบ้าน อำเภอสิเกา โดยการริเริ่มงานของสมาคมหยาดฝน ทำให้เกิดพลังในการต่อสู้กับเรืออวนลากที่เข้ามากวาดจับสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์และเกิดพลังในการเจรจาต่อรองหรือขอความร่วมมือจากรัฐมากขึ้น เกิดผลดีในแง่ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่ง การกระจายรายได้ของชุมชนเป็นไปอย่างทั่วถึง และมีรายได้ดีขึ้น เกิดองค์กรชุมชนที่มีสำนึกในการอนุรักษ์และมีกระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วมในการรักษาทรัพยากรของส่วนรวม และเกิดความร่วมมือและการสนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง

เมื่อเกิดผลสำเร็จถึงขั้นมีองค์กรชุมชนเกิดขึ้น สมาคมหยาดฝนได้ขยายพื้นที่การดำเนินงานออกไปอีก และขยายความร่วมมือกับผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง สำนักงานนโยบายและแผน กระทรวงมหาดไทย สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ตลอดจนนักวิชาการจากสถาบันต่าง ๆ มาช่วยในการศึกษาวิจัยกับชาวบ้าน ประสบการณ์การพัฒนาของชาวประมงพื้นบ้านในจังหวัดที่เน้นริเริ่ม และพึ่งตนเอง ของชาวบ้านก่อนและก่อให้เกิดความร่วมมือแบบ เบนญากาติ ได้กลายเป็นแบบอย่างที่ถูกนำไปปรับใช้ในพื้นที่หลายจังหวัดในภาคใต้ เกิดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายสมพันธ์ ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้

จะเห็นได้ว่าสมาคมหยาดฝน ในฐานะองค์กรเอกชนมีบทบาทช่วยกระตุ้นชุมชนให้ตื่นขึ้นรับรู้และเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาของตนเอง การยอมรับในศักยภาพของชาวบ้าน การเปิดเวทีพูดคุย มีกระบวนการต่อเนื่องในการวิเคราะห์ปัญหา รูปบทเรียนหาทางเลือกและลงมือทำ จนทำให้องค์กรชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ชุมชนเริ่มต้นได้ด้วยพลังความคิดและความร่วมมือของตนในชุมชนเอง เกิดการพึ่งตนเอง ด้วยพลังของเครือข่ายการเรียนรู้และการพัฒนากระบวนการเรียนรู้

2. โครงการธุรกิจเพื่อสังคม : TBIRD (The Thai Business Initiative in Rural Development)

โครงการธุรกิจเพื่อสังคมเป็นโครงการที่เกิดขึ้นตามแนวคิดของมีชัย วีระไวทยะ นายกสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน โดยการตั้งองค์กรธุรกิจที่มีความพร้อมและมีใจที่จะช่วยพัฒนาชนบทเข้าร่วมโครงการ เพื่อมุ่งให้ชาวบ้านมีงานทำในจังหวัดที่ตนเองอาศัยอยู่ ลดปัญหาการย้ายถิ่น เป็นการเพิ่มรายได้ โดยการฝึกทักษะอาชีพและให้ความรู้เชิงธุรกิจแก่ชาวบ้านในชุมชนที่มีความเข้ม

แข็ง และมีความต้องการที่จะพัฒนาตนเองและชุมชน ประเภทของโครงการโดยส่วนใหญ่จะครอบคลุมทั้งความจำเป็นพื้นฐาน สิ่งแวดล้อม การศึกษา สาธารณูปโภค การสร้างงานและรายได้โดยยึดหลักของการพัฒนา เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยชาวบ้านและเพื่อชาวบ้าน เพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้

ประเด็นหลักของโครงการมิใช่เป็นการขอเงินจากองค์กรธุรกิจ แต่เป็นการขอความรู้ทักษะในเชิงธุรกิจ สมาคมได้มีแนวคิดในการสร้างความร่วมมือ สร้างเครือข่ายในการทำงานร่วมกันหลายหน่วยงาน เช่น องค์กรธุรกิจ องค์กรภาครัฐ กลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้าน โดยมีเจ้าหน้าที่สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน เป็นผู้ประสานงานให้เกิดการมีส่วนร่วมและเกิดความร่วมมือในการทำงานร่วมกันและประเด็นหลักที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การมุ่งให้ความรู้กับประชาชนในการที่จะพัฒนาตนเองและชุมชนเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ เป็นการพัฒนาชนบทที่มีความยั่งยืน โดยเน้นที่การสอนวิธีให้ชาวบ้านหาปลา มิใช่เป็นการนำปลาไปให้ การเริ่มงานของสมาคมร่วมกับชุมชนทำให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาคาความยากจน ปัญหาของชุมชน เกิดพลังในการที่จะพัฒนาตนเองและชุมชนมากขึ้นนอกจากนั้นชาวบ้านยังได้รับความรู้เชิงธุรกิจ ในการนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ก่อให้เกิดแนวความคิดในการสร้างอาชีพ มีการกระจายรายได้ และมีรายได้เพิ่มมากขึ้น เกิดการรวมตัวความสามัคคีและเกิดองค์กรชุมชน ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้และมีจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของโครงการ เจ้าของชุมชน มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรของส่วนร่วมมากขึ้น

โครงการธุรกิจเพื่อสังคมได้ดำเนินโครงการที่จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นจังหวัดแรกเพื่อเป็นโครงการนำร่องเมื่อประสบผลสำเร็จ สมาคมได้ขยายพื้นที่การดำเนินงานออกไปอีกในหลายจังหวัด และขยายความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และได้กลายเป็นแบบอย่างขององค์กรภาครัฐและองค์กรอื่นนำไปปรับใช้ในการดำเนินการพัฒนาชนบทในหลาย ๆ พื้นที่

จะเห็นได้ว่าสมาคมในฐานะองค์กรเอกชน มีส่วนร่วมกับองค์กรภาครัฐและองค์กรชุมชนจัดกระบวนการเรียนรู้ ที่จะแก้ไขปัญหาคาความยากจนของตนเองและชุมชน แต่ละองค์กรต่างมีความเชื่อและยอมรับในศักยภาพและขีดจำกัดของตน ทำให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเองมากขึ้น

3. กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ พระสุบิน ปณิโต

พระสุบิน ปณิโต นามเดิมสุบิน สัมมา อายุ 44 ปี เกิดที่บ้านเกาะขวาง ตำบลห้วยแล้ง อำเภอเมือง จังหวัดตราด ในครอบครัวยากจน เรียนจบชั้นประถมศึกษา 4 หลังจากนั้นก็ช่วยครอบครัวทำนา พออายุย่างเข้า 20 ปี จึงได้อุปสมบทที่วัดบางปรี อำเภอเมือง จังหวัดตราด

พระสุบินได้ร่วมกับพระครูสังฆรักษ์เดินทางไปศึกษารธรรมะที่สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และสนใจที่จะจุดธูปเพื่อฝึกฝนตนเองและศึกษาวัฒนธรรมในถิ่นต่าง ๆ ที่มีพระจากสวนโมกข์ไปประจำอยู่และได้จุดธูปไปยังอำเภอละงู จังหวัดสตูล ในช่วงนั้น ทางศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนจังหวัด ได้นิมนต์พระสุบินไปบรรยายธรรมในเขตอำเภอละงูหลายครั้ง จนกระทั่งชาวบ้านเกิดความศรัทธาเลื่อมใส มีการละเลิกดื่มและขายสุราในเขตอำเภอ

ในปี พ.ศ.2530 พระสุบินได้เดินทางไปศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนจังหวัดสตูล อีกครั้งเพื่อหาแหล่งข้อมูลและศึกษาการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ได้ศึกษาเอกสารของครูขบ ยอดแก้วและเจ้าหน้าที่ศูนย์พาไปพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับครูขบ ยอดแก้ว ที่โรงเรียนวัดน้ำขาวใน อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา

พระสุบินได้นำแนวคิดจากครูขบมาปรับประยุกต์เป็นเครื่องมือสอนธรรมะและแนะนำให้ชาวบ้านทดลองใช้ที่กิ่งอำเภอชุมพล จังหวัดพัทลุง ดำเนินการ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เข้าใจ จึงได้กลับไปแลกเปลี่ยนกับครูขบอีกครั้ง พร้อมทั้งได้ศึกษาเรียนรู้การดำเนินงานและจากการเข้าร่วมสัมมนาที่บองค์กรชาวบ้านต่าง ๆ ในจังหวัดสงขลาที่ดำเนินการกลุ่มออมทรัพย์

หลังจากนั้นพระสุบินจึงได้เดินทางกลับมาที่จังหวัดตราด และได้เสนอแนวคิดในการนำกลุ่มสัจจะออมทรัพย์มาใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ธรรมะและพัฒนาไปสู่สิ่งอื่น ๆ ด้วยความเชื่อว่า ชาวบ้านจะหันมาสนใจธรรมะ และสามารถนำธรรมะไปปฏิบัติ ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุขมากขึ้น

ต่อมาพระสุบินก่อตั้งกลุ่มสัจจะขึ้นเป็นแห่งแรกที่หมู่บ้านเกาะขวาง ในปี 2533 และขยายไปอีกแห่งที่หมู่บ้านทุ่งเขา ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ท่านเจ้าพระยาในปีนั้น พระสุบินกล่าวว่า กลุ่มได้ใช้คำว่า สัจจะ เพราะกินความหมายที่ลึกซึ้งกว่า สัจจะหมายถึง ความจริงใจ ในพุทธศาสนากล่าวว่า สัจจะขันติ จากะ ท่านพยายามที่จะก่อตั้งกลุ่มสัจจะขึ้นในหมู่บ้านอื่น ๆ อีก ปรากฏว่าไม่สามารถก่อตั้งได้เลยแม้แต่กลุ่มเดียว เพราะชาวบ้านไม่ไว้วางใจกัน มีความแตกแยก และอดีตเคยตั้งกลุ่มออมทรัพย์มาแล้วแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงเป็นปัญหาอุปสรรคการทำงานในช่วงแรก และท่านไม่ได้มีปัจจัยในการทำงานที่เพียงพอ

ปี 2535 ท่านก็ได้เดินทางไปศึกษาดูงานของครูบ่ออีกครึ่งหนึ่ง แล้วจึงมาจำพรรษาที่วัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง จังหวัดตราด และได้ขยายงานของกลุ่มสัจจะต่อไปโดยอาศัยการสอดแทรกในการเทศน์และนำปัจจัยที่ได้จากการเทศน์เป็นทุนในการทำงาน จนทำให้การขยายกลุ่มปี 2535 ได้จำนวน 8 กลุ่ม ปี 2536-2537 ขยายได้ปีละ 20-30 กลุ่ม จนปัจจุบันมีกลุ่มสัจจะสะสมออมทรัพย์จำนวน 106 กลุ่ม มีเงินหุ้นรวมกว่า 20 ล้านบาทจากหมู่บ้านของจังหวัดตราดที่มีอยู่จำนวน 240 หมู่บ้าน

กิจกรรมกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณธรรมควบวงจรชีวิต จึงเป็นกิจกรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านในชนบท เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ศาสนา จิตใจ การเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่บูรณาการเชื่อมโยงกันไปหมด วิธีการออมทรัพย์คือให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันตามความสมัครใจ ทุกคนถือสัจจะว่า จะออมทรัพย์เข้ากลุ่มทุกเดือนอย่างน้อย 1 หุ้น แต่ไม่เกิน 10 หุ้น ราคาหุ้นละ 10 บาท หลังจากนั้นถ้าสมาชิกจะกู้เงินได้ตามจำนวนเงินที่มีอยู่ถือหลักรู้จักพอ คิดค่าบำรุงร้อยละ 2 บาท (ดอกเบี้ยว) ต่อเดือน เมื่อสิ้นปีนำเงินทิ้งออกเงินขึ้นแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งคืนให้สมาชิก อีกส่วนจัดเป็นเงินสวัสดิการให้กับสมาชิก

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ยังเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการถ่ายทอดธรรมะ เพื่อการปลูกฝังนิสัยคนให้รู้จักพึ่งตนเองมีความเสียสละเห็นประโยชน์ส่วนรวม ไม่เห็นแก่ตัวให้มีวินัยในตนเอง มุ่งมั่นในการทำงานให้สำเร็จ มีความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ ประหยัดอดออม รู้จักคิด วิจาร์ณและตัดสินใจอย่างมีเหตุผล มีขันติธรรมคำวิจารณ์ รู้จักยกย่องคนอื่น สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้โดยรู้จักเป็นผู้ให้ ผู้รับ เป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี ตลอดทั้งมีความรักสามัคคีในหมู่พวกพ้อง นับเป็นการเริ่มต้นของหมู่บ้านที่แสดงออกถึงศักยภาพในการพึ่งตนเอง โดยมีพระสงฆ์เป็นเสมือนผู้ชี้ทางพ้นทุกข์

ผลสำเร็จการใช้ความพยายาม การประยุกต์หลักธรรม เพื่อริเริ่มกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ขึ้นในจังหวัดตราด จนทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมการออมทรัพย์ของชุมชน ทำให้พระสุบิน ปณฺโฑ ได้รับเชิดชูเกียรติเป็นคนดีศรีสังคมประจำปี 2540

กรณีตัวอย่างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนดังที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น ได้แสดงให้เห็นลักษณะของความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายคือ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล ดังกรณีของพระสุบิน ปณฺโฑ กับครูบ่อ ยอดแก้ว ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับกลุ่ม ดังกรณีมีชัย วีระไวทยะ องค์กรธุรกิจ และเชื่อมโยงต่อไปถึงชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มกับกลุ่มในกรณีของสมาคมหยาด

ฝนกับกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านอำเภอสิเกา ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวมิใช่ความสัมพันธ์ในรูปแบบผลประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นหลักแต่สิ่งที่ปรากฏชัดก็คือ "ความพยายามที่จะเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาด้วยกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะพัฒนาไปสู่การร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเรียนรู้ ของคนในชุมชน ซึ่งต้องอาศัยความสามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูลอย่างเข้มแข็งมีหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจร่วมกัน เป็นพลังจากจิตวิญญาณในการทำงานร่วมกัน เสริมด้วยผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่จะกระตุ้นชุมชนให้มีพลังในการเรียนรู้และปรับตัวในยุคโลกาภิวัตน์" (อมรวิรัช นาคทรพรพ , 2541 : 118-119)

ตอนที่ 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

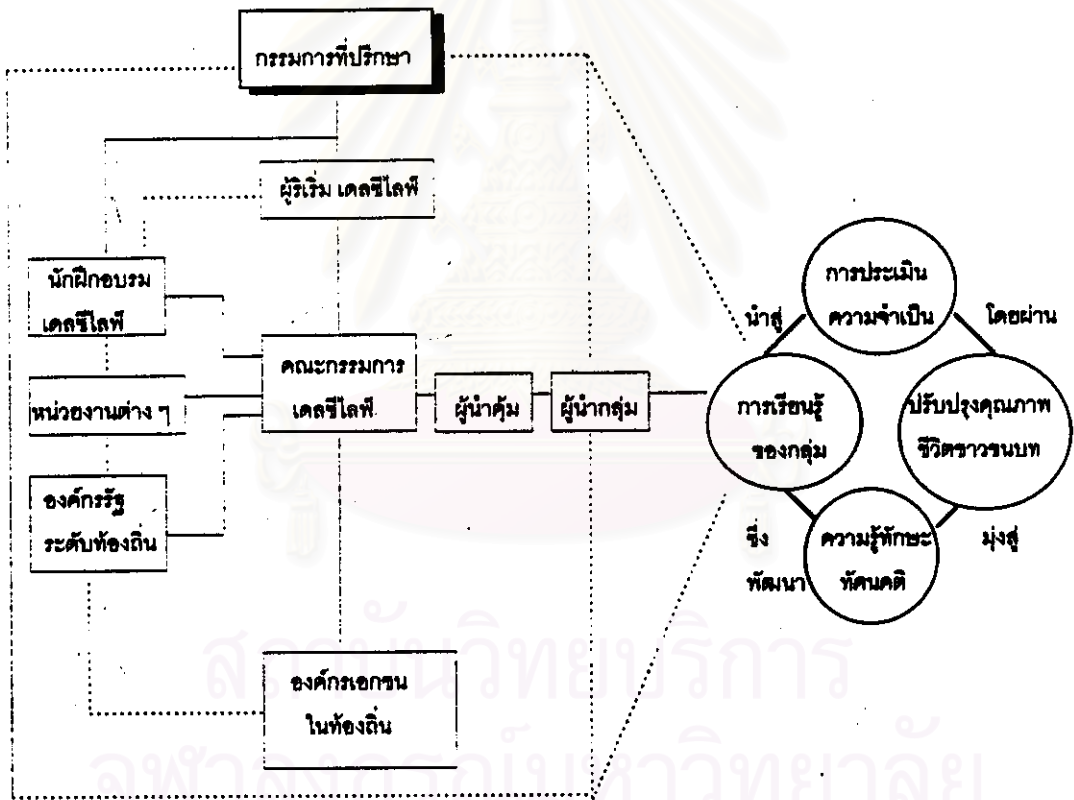
การศึกษาทบทวนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผู้วิจัยพบเป็นงานวิจัยที่ใช้กิจกรรมการศึกษาออกโรงเรียนในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เครือข่ายการจัดการศึกษาออกโรงเรียน เครือข่ายชุมชนและการพึ่งตนเอง ดังต่อไปนี้

โครงการวิจัยและพัฒนา (R & D) ที่ใช้กระบวนการการศึกษาออกโรงเรียน สอดแทรกเพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อการพึ่งตนเองเป็นโครงการขององค์การยูเนสโก ที่ดำเนินการทดลองขึ้นในประเทศกลุ่มอาเซียน (สงัด สันตะพันธ์, 2531 : 1-2) มีชื่อโครงการว่า เดลซิลิฟ (DELSILIFE : Project for Development of a Coordinated Educational Intervention System for Improving the Quality of Life of the Rural Poor Through Self-reliance) ดำเนินในประเทศไทยได้ทดลองที่หมู่บ้านทับช้าง หมู่บ้านชะอม อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา เมื่อ พ.ศ.2523 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทยากจนได้เพิ่มพูนความรู้ ความสามารถในการปรับปรุงและพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ของครอบครัวและชุมชน

โครงการเดลซิลิฟ เน้นการสร้างอาสาสมัครทางการศึกษาขึ้นในชุมชนเพื่อให้เป็นผู้นำความคิด เป็นผู้เชื่อมประสานระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ และยังเป็นผู้ที่ช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มคิดค้นหาวิธีการแสวงหาความรู้ หรือประสานงานจากผู้รู้เพื่อให้เกิดกลุ่ม เกิดกระบวนการเรียนรู้ อันจะนำมาซึ่งการแก้ไขปัญหา โดยใช้ศักยภาพหรือความสามารถที่ชุมชนมีอยู่ เพื่อการแก้ไขปัญหาในการพัฒนากระบวนการพึ่งตนเองของชุมชน เจ้าหน้าที่เป็นเพียงผู้กระตุ้นให้อาสาสมัครทางการศึกษาและชาวบ้านได้เห็นปัญหา ตระหนัก พุดคุยกันและนำไปสู่กระบวนการแก้ปัญหา เจ้าหน้าที่เป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) เพื่อให้เกิดกระบวนการ

เรียนรู้ไปสู่การแก้ไขปัญหา กล่าวคือ บทบาทการมีส่วนร่วม และเจ้าหน้าที่ของรัฐ จะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในระดับที่แตกต่างกันไปตามช่วงระยะเวลา (สงัด สันตะพันธุ์, 2531 : 10)

การถอดเทรกรกระบวนการศึกษาหรือโปรแกรมการเรียนรู้นี้ ไม่ใช่เพียงด้านการศึกษาและข้อมูลเท่านั้น แต่จะเป็นเรื่องที่ปรับปรุงคุณภาพชีวิต เป็นการศึกษาในมุมกว้าง ซึ่งครอบคลุมชีวิตทั้งหมดในชุมชนและรวมถึงทุกด้านหรือทุกแง่มุมของการดำเนินชีวิต โปรแกรมการเรียนรู้เน้นให้กลุ่มการเรียนรู้กลุ่มเล็ก ๆ ในละแวกบ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้าน แสวงหาทักษะในการแก้ปัญหาโดยการใช้โปรแกรมการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้เพราะเป็นการเสริมสร้างความรู้ (knowledge) ทักษะ (skill) และเจตคติ (attitude) ในการเพิ่มศักยภาพตนเอง ซึ่งประชาชนจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับความต้องการทางสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพและสังคม (องค์การยูเนสโก, 2537 : 39-40)

แผนภูมิที่ 5 รูปแบบการถอดเทรกรการศึกษาแบบผสมผสานในโครงการ เกลซีโลฟี

KSA = ความรู้ (knowledge) ทักษะ (skill) และเจตคติ (attitude)

โครงสร้างตามแผนภูมิมีองค์ประกอบ 4 ประการคือ

- 1) คณะกรรมการชุมชน อาจเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน

2) ผู้นำหมู่บ้าน อาจเป็นผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นหัวหน้าคณะกรรมการหมู่บ้าน หรือเป็นผู้แทนบทบาทคือ การทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกคนในห้องถิ่น เพื่อจัดกลุ่มและเพื่อช่วยให้อาสาสมัครทางการศึกษาได้รับการฝึกอบรม

3) อาสาสมัครทางการศึกษา ซึ่งเป็นสมาชิกของโปรแกรมพัฒนาคุณภาพชีวิต จะได้รับการฝึกอบรมเป็นพิเศษเพื่อทำหน้าที่ประสานงาน และอำนวยความสะดวก

4) หน่วยงานรัฐและเอกชนจะช่วยเหลือทางด้านทรัพยากรบุคคล วัสดุและอุปกรณ์

โครงการวิจัยและพัฒนาของกรมการศึกษานอกโรงเรียน (สมศักดิ์ บุญวิโรจน์ และโกศล ชูช่วย, 2533 : 68) ที่ใช้หลักการผสมผสานแนวความคิด คือ โครงการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบผสมผสานระหว่างการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียนและหน่วยงานอื่น ๆ ในภาคใต้ ใช้ชื่อภาษาอังกฤษว่า Southern Thailand Experimental Project (STEP) มีเป้าหมายในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชาวชนบทยากจน โดยการประสานให้ชาวบ้าน ราชการ กระบวนการศึกษา ผสมผสานกันวางแผนในการพัฒนา เน้นการเชื่อมโยงการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียน รวมทั้งหน่วยงานต่าง ๆ ที่รับผิดชอบในการพัฒนาชนบท เพื่อสนับสนุนโครงการของชาวบ้าน

ลักษณะของโครงการ เป็นโครงการทดลอง 3 ปี (พ.ศ.2526 - 2528) ประสานความร่วมมือระหว่างกระทรวงศึกษาธิการ องค์การศึกษาลูกโลก (World Education Inc.) และยูเอสเอ (USAID) ทดลองใน 22 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่ยากจน 4 จังหวัดภาคใต้คือ สงขลา สตูล พัทลุง และนครศรีธรรมราช มีการผสมผสานแนวคิดหลัก 5 ประการคือ การผสมผสาน (integration) การพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community-based) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) คิดเป็น (khid-pen) และสังคมการเรียนรู้ (learning society) กรมการศึกษานอกโรงเรียน (ม.ป.ป. : 3) ได้อธิบายการผสมผสานแนวความคิดนี้ว่า กรมการหมู่บ้านและชาวบ้านใช้วิจารณ์ญาณตัดสินใจว่าจะใช้วิธีการใดในการปฏิบัติงานที่กลุ่มของตนรับผิดชอบ (ชุมชนเป็นฐาน) รวมทั้งกำลังจากผู้เกี่ยวข้องบุคลากรในโรงเรียน นอกโรงเรียนและหน่วยงานอื่น (ผสมผสาน) เพื่อหาวิธีการที่ดีและเหมาะสมที่สุด (คิดเป็น) ใช้ขั้นตอนของการวิจัยปฏิบัติการดำเนินงานตามแผน (วิจัยเชิงปฏิบัติการ) ระหว่างดำเนินการกลุ่มจะเรียนรู้จากกันและกันอันเป็นผลจากการเชื่อมโยงการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียนและหน่วยงานอื่น ๆ (สังคมการเรียนรู้)

ผลของการดำเนินโครงการ (สมศักดิ์ บุญวิโรจน์ และโกศล ชูช่วย, 2538 : 72-73) พบว่า

1) โครงการมีส่วนช่วยให้ชุมชนพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การศึกษาและสภาพความเป็นอยู่ 2) การมีส่วน

ร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาชนบท ชาวบ้านสามารถคิดตัดสินใจ และดำเนินการด้วยตนเองและทำ
 ได้อย่างดี เกิดการพัฒนาที่สามารถจะนำไปสู่ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ 3) การให้การศึกษแก่
 ชาวบ้านควรเน้นกระบวนการแก้ปัญหามากกว่าการสอนเนื้อหา 4) หน่วยงานต่าง ๆ สามารถผสม
 ผลงานทำงานร่วมกันได้ เมื่อทุกฝ่ายรู้ว่าตนเป็นเจ้าของโครงการ และ 5) การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนา
 ชนบทแบบผสมผสานเป็นเรื่องที่เป็นไปได้

นอกจากข้อค้นพบดังกล่าวแล้ว กรมการศึกษานอกโรงเรียน (ม.ป.ป.:17) ได้วิเคราะห์ว่า
 1) คณะกรรมการหมู่บ้าน ชาวบ้าน ถึงแม้จะกล้าแสดงความคิดเห็นแต่ไม่ใช่จะทั้งหมด เพราะยังมี
 บางกลุ่ม บางคนยังเกรงใจเจ้าหน้าที่อยู่มาก ประกอบกับบรรยากาศในการเปิดให้แสดงความคิดเห็น
 น้อย 2) ความยึดหยุ่นขององค์กรของรัฐ ระเบียบและขั้นตอนการปฏิบัติงาน ที่จะดำเนินการยังไม่
 สอดคล้องกับสภาพการดำเนินงานของชาวบ้าน 3) การกระจายอำนาจของรัฐสู่ท้องถิ่นยังไม่ชัดเจน
 ในแต่ละระดับ เจ้าหน้าที่ไม่กล้าเสี่ยงตัดสินใจ 4) ปัญหาของชุมชนเป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจและ
 อำนวยความสะดวกร้อยละ 85 ซึ่งการศึกษาจะมีส่วนให้เกิดการพัฒนาฝ่ายเดียวคงเป็นไปได้ยาก และ
 5) เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่สามารถฝังตัวอยู่กับชุมชนได้เนื่องจากเป็นบุคคลนอกชุมชน ระเบียบเวลา
 ราชการยังมีข้อจำกัด

กอบกาญจน์ พงษ์ชนะชัย (2536) ทำการวิจัยเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของ
 ชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน ใช้วิธีการวิจัยจากการศึกษาเอกสารและการสำรวจข้อมูลภาคสนาม เลือก
 พื้นที่หมู่บ้านห้วยม้าโค้ง หมู่ที่ 8 อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นหมู่บ้านที่ชุมชนมีการรักษาป่า มีการ
 วางระเบียบและกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าที่ชัดเจน สภาพทั่วไปของหมู่บ้านอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ
 เมืองประมาณ 11 กิโลเมตร พื้นที่ของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ประมาณ 2,000 ไร่ มีสถาน
 ที่บวสรวง ที่ชาวบ้านจัดพิธีกรรมทุกปีมีครัวเรือน 290 ครัวเรือนมีประชากร 980 คน นับถือศาสนา
 พุทธและนับถือผี

เครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน กอบกาญจน์ พงษ์ชนะชัย
 ได้กำหนดความหมายได้ 2 ประการคือ 1) เป็นการจัดการศึกษาที่เป็นการเพิ่มศักยภาพให้กับชุมชน
 หรือองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น และ 2) เป็นการขยายความรู้หรืออุดมการณ์หรือความ
 ตระหนักในการอนุรักษ์ ดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ให้กับบุคคลหรือองค์กรที่ยังมีความไม่เข้าใจ ให้
 ตระหนักต่อความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ที่มีต่อการดำรงอยู่ของชุมชน โดยเฉพาะการสืบทอด
 อุดมการณ์ หรือความตระหนักให้กับคนแต่ละรุ่นของชุมชน ได้กำหนดประเด็นที่ศึกษาระดับเครือข่าย

การเรียนรู้ 4 ระดับคือ เครือข่ายการเรียนรู้ระดับบุคคล เครือข่ายการเรียนรู้ระดับกลุ่ม เครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชน และเครือข่ายการเรียนรู้ระดับสถาบัน ได้ข้อค้นพบในแต่ละระดับคือ

เครือข่ายการเรียนรู้ระดับบุคคล เป็นเครือข่ายระบบครอบครัวหรือระบบของเครือญาติ ที่มีผู้นำระดับผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และเรียนรู้หลากหลายรูปแบบในการดูแลรับผิดชอบและอนุรักษ์ป่าชุมชนได้

เครือข่ายการเรียนรู้ระดับกลุ่ม แบ่งเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ตามลักษณะการแบ่งกลุ่มบ้านและกลุ่มอาชีพ โดยมีการติดต่อ แลกเปลี่ยนพูดคุยกันภายในกลุ่ม การรับข่าวสาร ความรู้จากภายนอก การอบรม เช่น จากผู้นำ จากที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน

เครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชนกับชุมชน ในอดีตที่เมื่อมีการเดินทางไปอำเภอมีการแวะพักบ้านญาติต่างชุมชน ปัจจุบันมีติดต่อสัมพันธ์กันในเรื่องพิธีกรรมการประชุมตำบล ทำให้มีโอกาสแลกเปลี่ยนการรักษาป่า ทราบกฎเกณฑ์ กติการะหว่างหมู่บ้านในการรักษาป่า

เครือข่ายการเรียนรู้ระดับสถาบัน สถาบันภายในหมู่บ้านที่มีบทบาทมากคือ สถาบันทางศาสนา และสถาบันทางการศึกษา ชุมชนมีส่วนร่วมกับวัดและโรงเรียนเหมือนกับเขา จะต้องมีลักษณะสามเส้า ที่ให้แนวคิด พูดคุย มีกิจกรรมร่วมกันในการปลูกฝังและมีประโยชน์เกี่ยวกับป่า

จินดา นูเร (2538) ทำการวิจัยเรื่องการศึกษาและพัฒนารูปแบบศูนย์การเรียนรู้ชุมชนศึกษาโดยใช้เทคนิคเดลฟายจากผู้เชี่ยวชาญจำนวน 30 ท่าน จากผู้เชี่ยวชาญด้านวิชาการ ด้านปฏิบัติการและด้านปฏิบัติงานสนามเกี่ยวกับการศึกษานอกโรงเรียน ผลการวิจัยพบว่า ศูนย์การเรียนรู้ควรเป็นของชุมชน ดำเนินการโดยชุมชนและเพื่อชุมชน อาศัยหลักความร่วมมือและการพึ่งตนเองให้สอดคล้องกับธรรมชาติสังคม ท้องถิ่น และความแตกต่างระหว่างบุคคล สำหรับประโยชน์จะเป็นจุดเกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ สร้างโอกาสทางการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ และเกิดเครือข่ายการเรียนรู้

สุทิน ศรีคำไทย (2538) ทำการวิจัยเรื่อง ความสำเร็จของการพัฒนาเครือข่ายการจัดการศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดสุพรรณบุรี เพื่อศึกษาความสำเร็จและอุปสรรคของการพัฒนาเครือข่ายการจัดการศึกษานอกโรงเรียนโดยศึกษาจากผู้อำนวยการ ผู้ช่วยผู้อำนวยการและหัวหน้าฝ่ายของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด หัวหน้าศูนย์และเจ้าหน้าที่ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ

และครูอาสาสมัครการศึกษาออกโรงเรียนรวมทั้งสิ้น 106 คน พบว่า ปัจจัยความสำเร็จของการพัฒนาเครือข่ายงานการศึกษาออกโรงเรียนคือ 1) ผู้ปฏิบัติงานเป็นผู้ที่มีเหตุผลในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น 2) ผู้บังคับบัญชาควรกำหนดกรอบนโยบายให้ชัดเจน 3) มีการติดตาม และประเมินผลการบริหารงาน 4) ให้โอกาสผู้อื่นได้แสดงความรู้ความสามารถอย่างเต็มที่ 5) ผู้ปฏิบัติงานมีความรู้ความสามารถด้านบริหาร และ 6) การประสานงานควรจัดเป็นรูปของคณะกรรมการประสานงาน ส่วนอุปสรรคของการพัฒนาเครือข่าย คือ 1) ความต่อเนื่องของการประสานงาน 2) ระเบียบกฎเกณฑ์การปฏิบัติงาน 3) การตัดสินใจสั่งการล่าช้าของผู้บังคับบัญชา และ 4) การมีความสนใจเกี่ยวกับนโยบายของจังหวัดและกรมในการบริหารงาน

นิพนธ์ ประภาวดี (2538) ทำการวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อความร่วมมือของเครือข่ายภาคเอกชนในการพัฒนางานการศึกษาออกโรงเรียน ศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้บริหารหน่วยงานการศึกษาออกโรงเรียน และหัวหน้าหน่วยงานภาคเอกชน จำนวน 152 คน ทุกจังหวัดทั่วประเทศ พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความร่วมมือของเครือข่ายภาคเอกชนในการพัฒนางานการศึกษาออกโรงเรียน 1) ด้านประชาสัมพันธ์ การยกย่องประกาศเกียรติคุณเพื่อยกย่องชมเชยในการเข้าร่วมการพัฒนางานการศึกษาออกโรงเรียน 2) ด้านการประสานงาน การประสานงานเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกับกรมการศึกษาออกโรงเรียนและภาคเอกชนในการทำงานเกี่ยวกับกิจกรรมการศึกษาออกโรงเรียน และ 3) ด้านการดำเนินงาน การร่วมประเมินผลเมื่อเสร็จสิ้นโครงการพัฒนางานการศึกษาออกโรงเรียน

พวงพิน เอี่ยมคง (2538) ทำการวิจัยเรื่องปัจจัยที่ส่งผลสำเร็จต่อการสร้างเครือข่ายการศึกษาออกโรงเรียนจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งมีขอบเขตเฉพาะเครือข่ายการศึกษาออกโรงเรียนสายสามัญ วิธีเรียนทางไกล กลุ่มตัวอย่างเป็นตัวแทนผู้บริหารของเครือข่ายภาครัฐ 4 กระทรวงหลัก ครูประจำกลุ่ม ผู้บริหารโรงเรียน ผู้บริหารและผู้ช่วยหน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมทั้งสิ้น 305 คน ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลสำเร็จต่อการสร้างเครือข่ายการศึกษาออกโรงเรียนจังหวัดนครศรีธรรมราช อยู่ในระดับสูงมากประกอบด้วย 6 ปัจจัยคือ เป้าหมายร่วมกัน หลักการร่วมกัน ตระหนักในความจำเป็นจะต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โอกาสที่จะได้เรียนรู้การร่วมมือกัน ระบบข้อมูลเพื่อบริการสมาชิกและประชาชน และผู้นำและกลไกที่จะเชื่อมประสาน

สำหรับการวิจัยเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้มีงานวิจัยที่ใกล้เคียง โดย สมพันธ์ เตชะอธิก ปรีชา อุตระกุล และชื่น ศรีลวัลดี (2533) ทำการวิจัยเรื่อง "ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น" มี

วัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ 1) เพื่อทราบลักษณะผู้นำว่าเป็นผู้นำปัจเจกชนหรือผู้นำองค์กร 2) เพื่อทราบความสามารถและศักยภาพของผู้นำในการร่วมพัฒนาชุมชนท้องถิ่น 3) เพื่อทราบปัจจัยที่ทำให้ผู้นำมีบทบาทในการเป็นผู้นำ 4) เพื่อทราบลักษณะเครือข่ายของผู้นำท้องถิ่น และ 5) เพื่อประเมินศักยภาพและความสามารถของผู้นำ และเพื่อประเมินศักยภาพเครือข่ายผู้นำในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ศึกษาจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ จากการบันทึกของนักพัฒนา นักวิจัย และการประชุมสัมมนาในวงการพัฒนาชนบทที่เกี่ยวกับผู้นำหลาย ๆ มิติ แหล่งข้อมูลปฐมภูมิใช้วิธีการเลือกศึกษาผู้นำและเครือข่ายผู้นำเป็นกรณีศึกษา ทั้งหมด 7 กรณี โดยเลือกศึกษาผู้นำที่เป็นพระสงฆ์ ชาวบ้าน ครูและเกษตรตำบล มีเกณฑ์ในการเลือก 1) เลือกผู้นำโดยการกระจายพื้นที่ที่ผู้นำอยู่ และมีบทบาทในการทำให้มีลักษณะกระจายพื้นที่ให้ครอบคลุมทั้งภาคอีสาน 2) เลือกผู้นำโดยกระจายลักษณะความคิดปรัชญาการทำงานพัฒนาเพื่อให้ได้กรณีศึกษาที่มีลักษณะหลากหลายทางแนวคิดและปรัชญาในการทำงานพัฒนา และ 3) เลือกผู้นำที่มีกิจกรรมในการพัฒนาดีเด่นแตกต่างกัน เช่น กิจกรรมเกษตรผสมผสาน กิจกรรมสหกรณ์ร้านค้า กิจกรรมเลี้ยงวัว กิจกรรมเลี้ยงหม่อนไหม กิจกรรมสมุนไพร ได้กรณีศึกษาประกอบด้วย 1) พระครูพิพิธพรประชานาถ (หลวงพ่อนาน) และกลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา จังหวัดสุรินทร์ 2) พระครูสุภาจรรย์วัฒน์ (หลวงพ่อสีหา) จังหวัดยโสธร 3) มหาอยู่ สุนทรชัย ผู้นำแนวความคิดเกษตรผสมผสานจังหวัดสุรินทร์ 4) นางบุญสวย ลวดอุโป ผู้นำเทคนิคการเลี้ยงไหมขาว จังหวัดขอนแก่น 5) ครูสอน รูปสูง จังหวัดขอนแก่น 6) ครูสาคร พรหมภูวาลัย จังหวัดนครราชสีมา และ 7) นายเดชา ผาสุข จังหวัดหนองคาย ได้ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ

1) การเกิดขึ้นของเครือข่าย เครือข่ายอาจเกิดขึ้นได้ 2 แบบคือ

1.1) เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากเครือข่าย เครือข่ายทางเศรษฐกิจ และเครือข่ายของความเชื่อถือ

1.2) เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากความพร้อมและความต้องการของผู้นำและเครือข่ายเองบางกรณีเกิดจากความพร้อม ความต้องการ ของผู้นำและเครือข่ายประสานกันกับการหนุนช่วยจากองค์กรภายนอกชุมชน

2) ลักษณะของเครือข่าย จำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือเครือข่ายความคิด เครือข่ายกิจกรรม และเครือข่ายสนับสนุน

3) ความสัมพันธ์ของเครือข่าย แบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ

3.1) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน ผลของการวิจัย พบว่า มีพัฒนาการของความสัมพันธ์ ดังนี้

3.1.1) ในหมู่บ้านมีความขัดแย้ง เมื่อผู้นำเสนอทางออกที่ช่วยแก้ปัญหาของชุมชนได้ ชาวบ้านส่วนอื่น ๆ จึงเข้ามาร่วมมือกับผู้นำมากขึ้น (ขัดแย้ง-สำเร็จ-ร่วม)

3.1.2) เมื่อผู้นำเริ่มกิจกรรมในระยะแรกชาวบ้านรอดูท่าที พอประสบความสำเร็จจึงเข้าร่วม (รอดูท่าที-สำเร็จ-ร่วม)

3.1.3) ชาวบ้านร่วมมือกับผู้นำอยู่ก่อนแล้ว เมื่อผู้นำพาชาวบ้านทำกิจกรรมประสบผลสำเร็จชาวบ้านก็จึงร่วมต่อไป (ร่วม-สำเร็จ-ร่วม)

3.1.4) ชาวบ้านร่วมมือกับผู้นำต่อมากิจกรรมประสบความสำเร็จเกิดความล้มเหลวจึงเกิดความขัดแย้ง (ร่วม-ล้มเหลว-ขัดแย้ง)

3.2) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับผู้นำอื่น

3.3) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับเจ้าหน้าที่รัฐ

4) มิติความสัมพันธ์ของเครือข่าย เกิดขึ้นทั้งมิติความสัมพันธ์ในแนวราบและมิติความสัมพันธ์กึ่งแนวราบกึ่งแนวตั้ง

5) ความเข้มแข็งของเครือข่าย การสร้างเครือข่ายจะเกิดขึ้นใน 2 ลักษณะคือ เครือข่ายภายในชุมชน และเครือข่ายภายนอกชุมชน ความเข้มแข็งของเครือข่ายจะมีอยู่ที่การมีส่วนร่วมของสมาชิก ซึ่งมีระดับการมีส่วนร่วมอยู่ 5 ระดับ เกี่ยวกับการร่วมคิดและวิเคราะห์ถึงปัญหา การตัดสินใจ การวางแผน การปฏิบัติ และการติดตามประเมินผล

ปราณี หมอนทองแดง (2534) ทำการวิจัยเรื่อง ทิศทางการพึ่งตนเองในสังคมที่กำลังเปลี่ยนไป : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านสองแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะ ปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้และไม่ได้ รวบรวมข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามเป็นเวลา 11 เดือน ในหมู่บ้านสองแห่งของจังหวัดมหาสารคาม โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการพิจารณาปรากฏการณ์ภายในบริบททางสังคม วัฒนธรรมของชุมชน การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง แนวคิดหลักในการศึกษานี้ใช้แนวคิดการพึ่งตนเองในระดับกลุ่ม (collective) ในการกำหนดหมู่บ้านที่พึ่งตนเองได้ว่าเป็นสังคมหรือชุมชนที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถตอบสนองความต้องการของตนเอง ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง ด้วยการร่วมมือกับคนอื่น ๆ ที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน

ผลการศึกษาพบว่า บ้านหนองน้ำใสมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนเพื่อแก้ปัญหาเรื่องการผลิตแคลนน้ำ ความยากจนในหมู่บ้าน ให้ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นด้วยการจัดตั้งองค์กรประชาชนในรูปของกลุ่มหรือโครงการ แต่ในบ้านนาสะแกกลับไม่พบการจัดตั้งองค์กรเพื่อการช่วย

เหลือตนเองเกิดขึ้นเลย เนื่องจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่มีอยู่ในบ้านหนองน้ำไลเป็นเครื่องสนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ขณะที่ปัจจัยเงื่อนไขเหล่านี้ก็กลับกลายเป็นข้อจำกัดหรืออุปสรรคต่อกระบวนการพัฒนาไปสู่ชุมชนพึ่งตนเองของบ้านนาสะแก รวมทั้งข้อจำกัดทางด้านบริหารทางสังคม และวัฒนธรรม ที่ได้ผ่านการหล่อหลอมจากพัฒนาการของหมู่บ้านแตกต่างกันด้วย

ปัจจัยเงื่อนไขที่กล่าวนี้แบ่งออกเป็นปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ 1) ผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถและคุณธรรม 2) แรงจูงใจของชาวบ้านที่ต้องการเข้าร่วมโครงการหรือองค์กรที่เสริมสร้างหลักประกันในชีวิต 3) โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ที่มีการประกอบกิจกรรมทางการเกษตรหลายอย่าง โดยเฉพาะระบบการเกษตรแบบไร่นาสวนผสม 4) โครงสร้างทางการเมือง คือสถาบันชุมชน (บ้าน วัด โรงเรียน) มีความสามัคคี เข้มแข็งและมีระบบจัดการกับความขัดแย้งภายในชุมชน 5) โครงสร้างทางสังคม คือการมีส่วนร่วมของประชาชน ความเป็นปึกแผ่นบูรณภาพ และ 6) การมีองค์กรเพื่อการช่วยเหลือตนเองเกิดขึ้นด้วย ส่วนปัจจัยภายนอกได้แก่ ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ระบบตลาด (พ่อค้า) และนักการเมือง ซึ่งในชุมชนพึ่งตนเองได้ จะต้องรู้เท่าทัน เลือกรับปัจจัยภายนอกที่กระทบต่อหมู่บ้านในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน

ในกรณีหนองน้ำไล พบว่า ปัจจัยภายในทั้งหมดได้ทำงานประสาน เกื้อกูลและเชื่อมโยงกันอย่างเข้มแข็ง โดยอาศัยปัจจัยภายนอกเฉพาะเงื่อนไขที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน เข้ามาสนับสนุนองค์กรเพื่อการช่วยเหลือตนเองที่จัดตั้งขึ้นภายในชุมชน

ส่วนบ้านนาสะแก ปัจจัยเงื่อนไขภายใน ไม่สามารถทำงานประสานเชื่อมโยงกันได้เลย ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกเข้ามาจัดระบบและแก้ไขปัญหของชุมชน

นอกจากนี้ยังพบว่า ลักษณะของชุมชนพึ่งตนเอง จะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องผ่านกระบวนการต่อสู้ดิ้นรน และเกิดการพัฒนาหมู่บ้านโดยรวมควบคู่กันไปด้วย

งานวิจัยที่สำคัญเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง โดยสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ ได้มอบหมายให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538 : จ-ฉ) ดำเนินการวิจัย โดยมีปัญหาการวิจัย คือ มีปัจจัยอะไรบ้างเป็นตัวกำหนดการพึ่งตนเองได้ของชุมชนชนบท เริ่มโครงการตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 และสิ้นสุดเมื่อ พ.ศ.2536 แบ่งการวิจัยออกเป็น 3 ช่วง 1) วิจัยเอกสารและสำรวจหมู่บ้านเพื่อหาตัวแบบ (model) 2) นำตัวแบบไปทดลองใช้กับ หมู่บ้าน 5 หมู่บ้าน ทั้ง

ประเทศ พร้อมกับการปรับปรุงพัฒนารูปแบบร่วมกันระหว่างชาวบ้าน นักวิชาการและนักพัฒนา และ

3) ติดตามผล ประมวลผล วิเคราะห์ผลการศึกษา

ผลการศึกษาในส่วนที่เป็นองค์ความรู้ ประกอบด้วยความรู้ 5 เรื่อง คือ

1) TERMS MODEL หมายถึง รูปแบบที่ชุมชนจะพึ่งตนเองได้นั้น จะต้องพึ่งตนเองได้ทั้ง 5 ด้าน คือ ด้านเทคโนโลยี (T) ด้านเศรษฐกิจ (E) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (R) ด้านจิตใจ (M) และด้านสังคมวัฒนธรรม (S)

2) BAN (Balance, Ability, Networking) หมายถึง กิจกรรม 3 ประการที่ชุมชนจะต้องทำ เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยการสร้างความสมดุลแต่ละตัวและระหว่างตัวของ TERMS การสร้างความสามารถในแต่ละด้านของ TERMS และความสามารถในการสร้างเครือข่ายการทำงานภายในชุมชน และระหว่างชุมชน

3) PAR (Participatory Action Research) หมายถึง วิธีการทำงานเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเอง

4) Functional Matrix หมายถึง ตารางแสดงการทำงานขององค์ประกอบต่าง ๆ ของตัวแบบ แต่ละตัวทำงานอย่างไร และส่งผลกระทบต่อตัวอื่นอย่างไร

5) Developed Self-Reliance Model หมายถึง การมีตัวแบบสองตัวแบบซ้อนกัน ได้แก่ วงในคือ การพึ่งตนเอง และวงนอกคือ การพัฒนา

ผลการศึกษาในส่วนที่เป็นกระบวนการ ประกอบด้วยกระบวนการทางสังคม 3 ประการคือ

1) กระบวนการ PAR วิธีการดำเนินงานเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเอง

2) กระบวนการ BAN หมายถึง กิจกรรม 3 ประการที่ชุมชนจะต้องทำเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้

3) กระบวนการขัดเกลาใหม่ (Resocialization) หมายถึงการฟื้นฟูความเป็นไทย มีความเป็นอยู่อันเหมาะสมแก่การพึ่งตนเองและการรู้จักเลือกสรรสิ่งใหม่ในสังคมสมัยใหม่เพื่อให้ชีวิตมีความสมดุล

ผลการศึกษาได้มีการอภิปรายผลไว้เพิ่มเติมคือ

1) การที่ชุมชนจะพึ่งตนเองได้ จะต้องพึ่งตนเองได้ครบ 5 ด้าน

2) ในชีวิตจริง การพึ่งตนเองและการพัฒนาของชุมชนคลุกเคล้ากันอยู่ในชุมชน

3) การพัฒนาตามตัวแบบนี้มีส่วนเหมือนและต่างจากการพัฒนาในชุมชนอื่น

4) การพัฒนาและการพึ่งตนเองตามตัวแบบหมายถึงความสมดุลใหม่

- 5) ความสมดุลตามตัวแบบนี้เป็นความสมดุลเคลื่อนที่ (moving equilibrium)
- 6) ชุมชนที่พึ่งตนเองและพัฒนาได้แล้ว อาจเปลี่ยนแปลงไปสู่ทางลบต่อไปได้
- 7) ชาวบ้านในชุมชนเดียวกันอาจพึ่งตนเองและพัฒนาได้ไม่เท่ากันทั้งชุมชน
- 8) การเน้นการพึ่งตนเองและการพัฒนาตนเองเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งมากเกินไปจะก่อให้เกิดปัญหาในด้านอื่น

เกิดปัญหาในด้านอื่น

- 9) สังกัป BAN นั้นใช้ได้ทั้งกับชุมชนและคนแต่ละคนในชุมชน
- 10) สังกัป PAR นั้นใช้ได้กับชุมชนและแต่ละคนด้วย
- 11) ตัวแบบนี้ใช้ได้ในสังคมไทยแน่นอน เพราะสังคมไทยมีกลไกพร้อม

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ทำการวิจัยเพื่อวิเคราะห์รูปแบบและปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และเพื่อนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับกรอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พื้นที่ที่ศึกษา ได้แก่ เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่าน เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์คูน้ำแม่วาง เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่ละลอง และเครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนบ้านป่านอต ใช้เวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูลเป็นเวลา 16 เดือน การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สัมภาษณ์แบบกลุ่ม การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมและการศึกษาเอกสาร รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ที่นำเสนอได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิในหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่า

1) องค์ประกอบหลักของเครือข่ายการเรียนรู้ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ศักยภาพขึ้นอยู่กับผู้นำสามารถเชื่อมความรู้เก่าและใหม่ที่เกี่ยวข้องป่าในการรวมพลังคนในชุมชนให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้

กระบวนการเรียนรู้ในเครือข่ายมีการนำความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ของท้องถิ่นเป็นฐานในการสร้างความตระหนักต่อปัญหา และการถ่ายทอดความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สมาชิกเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้เวทีแลกเปลี่ยนการเรียนรู้และมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบทางการเพื่อถ่ายทอดวิชาการสมัยใหม่ในการแก้ปัญหาของชุมชน

2) ปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำที่ได้รับความศรัทธาและมีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาชุมชน การสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชน การประสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิชาการสมัยใหม่ และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์

3) รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่นำเสนอ

3.1) เครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จ พัฒนาจากเครือข่ายระดับ คน-คน ไปสู่ คน-กลุ่ม และกลุ่ม-กลุ่ม

3.2) กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

3.2.1) การก่อตัวเริ่มจากการสร้างผู้นำ โดยอาจเป็นผู้นำตามธรรมชาติ หรืออาจเป็นผู้ นำภายในหรือภายนอกชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนให้แก่ปัญหาของชุมชน

3.2.2) การขยายและการเชื่อมประสานเน้นการสร้าง การรวมกลุ่มให้เกิดองค์กรชุมชน ที่เข้มแข็ง การร่วมแก้ปัญหาการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ พัฒนาศาสนาความรู้เดิมและสร้างองค์ ความรู้ใหม่ซึ่งเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมและวิทยาการสมัยใหม่

3.2.3) การดำรงอยู่เน้นให้สมาชิกของเครือข่ายมีการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้กิจกรรม อย่างต่อเนื่อง พัฒนาศักยภาพของสมาชิกในการเรียนรู้ปฏิสัมพันธ์ และร่วมแก้ปัญหาตลอดจนมีการ ขยายพื้นที่เครือข่ายที่สนับสนุนกิจกรรมโดยมีการวางแผนอย่างมีเป้าหมาย

สำหรับงานวิจัยที่นำแนวคิดการพึ่งตนเอง (ในกรอบของ TERMS) ของสถาบันวิจัยและ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยไปใช้เป็นกรอบในการวิจัยนั้น ดารณี รัตติ (2540) ได้ทำ การวิจัยการพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง เพื่อวิเคราะห์ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเองและเพื่อพัฒนา รูปแบบการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง ให้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประเภทกรณีศึกษาหลายพื้นที่ พื้นที่ที่ศึกษาเป็นชุมชนชนบทพึ่งตนเองได้ ผู้วิจัยใช้เวลา 13 เดือน เก็บข้อมูลภาคสนามในชุมชน 3 แห่ง และตรวจสอบรูปแบบและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่นำ เสนอโดยชุมชนอีก 2 แห่ง นำรูปแบบการศึกษาที่สังเคราะห์ได้ไปให้ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาตรวจสอบและพัฒนาเป็นขั้นสุดท้าย ผลการวิจัยสรุปได้ว่า

1) ชุมชนชนบทพึ่งตนเองมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งมีส่วนสำคัญในการทำให้การศึกษา ขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการการเรียนรู้ในวิถีชีวิตมีบทบาทมากกว่าการศึกษาตามแนว ระบบโรงเรียน

2) การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต มีรูปแบบการ ศึกษาที่ชุมชนเป็นฐานความรู้ กลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มอาชีพเป็นศูนย์กลางในการให้ความรู้ โดย หน่วยงานของรัฐและเอกชนให้การอบรมเพิ่มเติมแก่ผู้นำเพื่อเผยแพร่ความรู้ดังกล่าวแก่สมาชิกใน ชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาขีดความสามารถของกลุ่มส่วนใหญ่ใช้การอบรมให้ ความรู้ภาคทฤษฎี ศึกษาดูงานและปฏิบัติจริงในแหล่งความรู้ในชุมชน ตลอดจนมีการสร้างเครือข่าย องค์กรชุมชนทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองในอาชีพ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

ในชุมชนแบบนี้ ที่สำคัญคือ ผู้ให้ความรู้ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนจะต้องมีความรู้ทักษะ และความสามารถในการสร้างเครือข่ายด้านอาชีพ คนในชุมชนมีความศรัทธาในผู้ให้ความรู้และชุมชนมีการรวมกลุ่มกัน โดยมีเป้าหมายในการพึ่งตนเอง

3) การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพ ซึ่งมีโรงเรียนเป็นฐานความรู้จัดการศึกษาตามนโยบาย และหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการเป็นหลัก โรงเรียนที่ให้ความสำคัญต่อเป้าหมายการพึ่งตนเองทางอาชีพมีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและปรับหลักสูตรด้านอาชีพท้องถิ่นและพัฒนาทักษะการประกอบอาชีพให้แก่นักเรียน โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในด้านการให้ความรู้ รวมทั้งสนับสนุนให้นักเรียนนำความรู้ด้านอาชีพที่ได้รับไปใช้ในชุมชน ปัจจัยสำคัญของการศึกษาตามแนวระบบโรงเรียนคือ ผู้บริหารโรงเรียนต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อชุมชนเห็นคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นและนำทรัพยากรในชุมชนมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและอาชีพ ครูผู้สอนเน้นการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่องสามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน นอกจากนี้โรงเรียนจะต้องมีความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานและมีความสัมพันธ์ที่ดีภายในโรงเรียน

งานวิจัยที่ได้ทบทวนมาดังกล่าวมีลักษณะของการวิจัยที่แบ่งได้ 4 กลุ่ม คือ

1. งานวิจัยที่ใช้การศึกษานอกโรงเรียนเป็นกลไกของการพัฒนาได้แก่ โครงการเดลซีไลฟ์ และโครงการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแบบผสมผสานระหว่างการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียนและหน่วยงานอื่น ๆ ในภาคใต้ ซึ่งในโครงการวิจัยและพัฒนาโครงการวิจัยทั้งสองโครงการนี้ชี้ให้เห็นบทบาทของการศึกษาในการพัฒนาชุมชน และความร่วมมือขององค์กรต่าง ๆ ในการจัดกิจกรรมการพัฒนา

2. งานวิจัยที่เกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้ได้แก่ งานของกอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย (2536) สุพิน ศรีคำไทย (2538) นิพนธ์ ประภาวดี (2538) พวงพิน เอี่ยมคง (2538) สมพันธ์ เตชะอริก ปรีชา อุตระกุล และชิน ศรีสวัสดิ์ (2533) งานวิจัยทั้งหมดได้แสดงถึงลักษณะของเครือข่ายการเรียนรู้ ปัจจัยและองค์ประกอบของความสำเร็วจึงที่ส่งผลต่อความร่วมมือในบริบทต่าง ๆ ของเครือข่ายทั้งในเรื่องป่าชุมชน การศึกษานอกโรงเรียน ศักยภาพของผู้นำท้องถิ่น

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเอง ได้แก่ งานวิจัยของปรภาณี หมอนทองแดง (2534) สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538) ซึ่งศึกษาถึงปัจจัยเงื่อนไข องค์ประกอบ องค์ความรู้ กระบวนการของการพึ่งตนเอง

4. งานวิจัยที่นำความรู้เรื่องเครือข่ายการเรียนรู้และเรื่องการพึ่งตนเองไปทำวิจัยเพื่อสร้างรูปแบบใหม่ได้แก่ งานวิจัยของวิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ที่วิเคราะห์รูปแบบและปัจจัยในการสร้าง

เครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และงานวิจัยของดารณี รัตติ (2540) ที่วิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง

จะเห็นว่า งานวิจัยของ สมพันธ์ เตชะอธิก ปรีชา อุยตระกูล และ ชื่น ศรีสวัสดิ์ ได้ค้นพบว่า เครือข่ายเกิดขึ้นได้ 2 แบบ คือ

- 1) เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายทางเศรษฐกิจ และเครือข่ายของความเชื่อถือ
- 2) เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากความพร้อมและความต้องการของผู้นำ และเครือข่ายเอง บางกรณีเกิดจากความพร้อม ความต้องการของผู้นำ และเครือข่ายประสานกันกับการช่วยเหลือจากองค์กรภายนอกชุมชน

กอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย ได้แบ่งระดับเครือข่ายการเรียนรู้เป็น 4 ระดับในลักษณะดังกล่าว นี้แบ่งเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชนอยู่ด้วย และวิมลลักษณ์ ชูชาติ ได้เสนอรูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ 3 ขั้นตอน คือ

- 1) การก่อตัวจากการสร้างผู้นำที่ได้รับการสนับสนุนให้แก่ปัญหาของชุมชน
- 2) การขยายและการเชื่อมประสาน เน้นการสร้าง การรวมกลุ่มให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การร่วมแก้ปัญหาการเรียนรู้อย่างมีปฏิสัมพันธ์
- 3) การดำรงอยู่ เน้นให้สมาชิกของเครือข่ายมีการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง พัฒนาศักยภาพของสมาชิกในการเรียนรู้ และร่วมแก้ปัญหา

งานวิจัยและพัฒนาขององค์กรยูเนสโก และของกรมการศึกษานอกโรงเรียน แสดงให้เห็นว่า สามารถพัฒนากิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียน เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนให้เกิดการพึ่งตนเอง ได้ สำหรับงานวิจัยของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ได้แสดงให้เห็นถึง องค์ประกอบของการพึ่งตนเองและกระบวนการสร้างขีดความสามารถในการพึ่งตนเอง และ ดารณี รัตติ ได้ใช้กรอบการพึ่งตนเองนี้ ไปใช้ในงานวิจัย การพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง

ฉะนั้น ผลการสังเคราะห์งานวิจัยดังกล่าว จะเป็นพื้นฐานในงานวิจัยการพัฒนาเครือข่าย การเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน โดยเครือข่ายการเรียนรู้ใหม่นี้จัดอยู่ใน เครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชน สามารถเกิดขึ้นโดยการจัดตั้งได้ รวมทั้งอาจมีขั้นตอนในการสร้าง

เครือข่ายการเรียนรู้ ทั้งการก่อตั้งของเครือข่าย การขยาย และการดำรงอยู่ของเครือข่าย โดยมีกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนในเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมการพึ่งตนเอง และอาศัยกรอบการพึ่งตนเองมาเป็นเป้าหมายของการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ในงานวิจัยครั้งนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย